

VROUWENWERK

De invloed van de Vereniging VluchtelingenWerk Nederland op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Ciska de Veld

Masterscriptie

Master History: Cities, Migration and Global Interdependence

Prof. Dr. M.L.J.C. Schrover

15 november 2020, Universiteit Leiden

Bron: Illustratie van Ufuk Kobas over het bespreekbaar maken van seksueel geweld en seksegerichte vervolging, In: VluchtelingenWerk, *Seksueel geweld, "je hebt haast geen toekomst meer"* (Amsterdam 1987).

Vrouwenwerk:

De invloed van de Vereniging Vluchtelingenwerk Nederland op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Ciska de Veld

Masterscriptie

Master History: Cities, Migration and Global Interdependence

Universiteit Leiden

20 ECTS

Onder begeleiding van Prof. Dr. M.L.J.C. Schrover

15 november 2020

De tekst van deze masterscriptie bestaat uit 19.005 woorden exclusief voet- en eindnoten.

**Universiteit
Leiden**

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 – Inleiding.....	1
1.1 – Onderzoeksvraag en relevantie.....	2
1.2 – Historiografie.....	4
1.3 – Theoretisch kader.....	7
1.4 – Methodologie en materiaal.....	13
Hoofdstuk 2 – De pioniersfase	15
2.1 – Vluchtelingen vrouwen in Nederland in de jaren tachtig.....	15
2.2 – De oprichting van het bureau Vrouwenwerk	19
2.3 – Conclusies.....	25
Hoofdstuk 3 – De differentiatiefase.....	27
3.1 – Beleidsbeïnvloeding en lobbyactiviteiten	27
3.2 – Zelforganisatie.....	34
3.3 – Werkgelegenheid.....	37
3.4 – Conclusies.....	39
Hoofdstuk 4 – De integratiefase.....	42
4.1 – Procedurele richtlijnen en organisatievoorstel.....	42
4.2 – Integratie van de differentiatiegebieden.....	44
4.3 – Conclusies.....	47
Hoofdstuk 5 - Conclusie.....	49
Bronnenlijst.....	53
Literatuurlijst.....	54
Literatuur.....	54
Webpagina's.....	57

Hoofdstuk 1 - Inleiding

*'Ik merk aan veel Nederlandse mensen dat ze geschokt zijn als ze horen dat ik een vluchteling ben. Ze weten eigenlijk helemaal niet wat dat is en associëren het met criminele achtergronden. Helemaal als je als vrouw vluchteling bent vinden ze dat gek. Ik wou dat ze beseffen dat vluchtelingen mensen zijn, die op een gegeven moment gedwongen zijn hun land te verlaten om hun leven te redden.'*¹

Selamawit is een Ethiopische vrouw die eind jaren zeventig naar Nederland is gevlucht. In 1981 werkte ze mee aan een publicatie van het Vrouwenproject van Vluchtelingenwerk, met als doel kennis over en ervaringen van vluchtelingenvrouwen over te dragen. Selamawit begon haar verhaal voor de publicatie optimistisch en liet weten dankbaar te zijn voor het feit dat ze in Nederland kon leven zonder de angst voor vervolging die ze voorheen voortdurend voelde. In Nederland kreeg ze echter te maken met andere vorm van angst, doordat ze al anderhalf jaar moest wachten op een besluit over haar asielaanvraag. Ondanks de onzekerheid over haar verblijfsrecht in Nederland ging ze aan de slag met de opbouw van een nieuw leven in een volstrekt vreemd land.²

De Ethiopische vluchtelingenvrouw Selamawit is een typisch voorbeeld van de doelgroep van de Vereniging VluchtelingenWerk Nederland (VVN). In oktober 1979 werd deze niet-gouvernementele organisatie (NGO) opgericht na een fusie van de onafhankelijke Vereniging Voor Vluchtelingen en de Nederlandse Stichting Vluchtelingenwerk. In de jaren zeventig was er een aantal kerkelijke en politieke organisaties die zich inzette voor de opvang, belangenbehartiging en begeleiding van vluchtelingen. Eind jaren zeventig werden de krachten gebundeld en zette de VVN het werk gecentraliseerd voort vanuit het landelijk bureau in Amsterdam en diverse lokale bureaus op verschillende plekken in Nederland.³ De belangenorganisatie beschrijft haar onveranderde missie als volgt: 'De Vereniging VluchtelingenWerk Nederland is een onafhankelijke, breed samengestelde professionele organisatie die zich op basis van de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens en met vele vrijwilligers inzet voor de bescherming van asielzoekers en vluchtelingen door persoonlijke steun en belangenbehartiging bij hun toelating, opvang en maatschappelijke participatie, primair in Nederland'.⁴

Aanvankelijk kreeg de VVN in 1979 ook een rol toebedeeld in de opvang van asielzoekers en vluchtelingen. Door middel van overheidssteun zou de organisatie verantwoordelijk zijn voor de

---

¹ M. Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*, Vrouwenproject Vluchtelingenwerk (Amsterdam 1981) 14-16, In: Nationaal Archief, Den Haag, Vereniging Vluchtelingenwerk Nederland, nummer toegang 2.19.152, inventarisnummer 936.

² Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*, 14-16.

³ R. Weiler en M. Wijnkoop, 'Jullie hebben de klok, wij hebben de tijd. 60 jaar vluchtelingenbescherming en de Nederlandse praktijk', In: A. Terlouw en K. Zwaan (eds.), *Tijd en asiel. 60 jaar Vluchtelingenverdrag* (Nijmegen 2011) 81-109.

⁴ Missie en Visie VluchtelingenWerk Nederland [<https://www.vluchtelingenwerk.nl/over-ons/missie-en-visie>] (laatst geraadpleegd: 29-6-2020).

huisvesting van (uitgenodigde) vluchtelingen. Toen de Nederlandse overheid de zorg voor de opvang en huisvesting voor vluchtelingen in 1981 overnam, kende de VVN een reorganisatie en kwamen er in plaats van secties de volgende centrale afdelingen: Rechtsbescherming (CAR), Opvang en Integratie (CAOI) en Voorlichting (CAV). Binnen deze centrale afdelingen werden bureaus (ook wel werksoorten of vakgroepen genoemd) gevormd die zich richtten op specifieke doelgroepen en doelstellingen. Binnen CAOI werd het bureau Vrouwenwerk opgericht. Het vrouwenproject dat in 1980 van start ging, werd onderdeel van het bureau. Vrouwenwerk hield zich bezig met de opvang, rechtspositie en emancipatie van vrouwelijke vluchtelingen, die vaak asiel zochten om redenen zoals verminking, achterstelling, onderdrukking en deels op traditie berustende dreigingen zoals eerwraak en vrouwenbesnijdenis.⁵ Bij de reorganisatie van 1991 werd het bureau Vrouwenwerk als aparte afdeling opgeheven en het vluchtelingenvrouwen-portofolio geïntegreerd in andere centrale afdelingen.⁶

1.1 - Onderzoeksvraag en relevantie

Het feit dat de VVN veertig jaar naar dato nog steeds bestaat en nog steeds de grootste belangenbehartiger voor vluchtelingen en asielzoekers in Nederland is, toont aan dat de begeleiding, behartiging en beïnvloeding van de organisatie noodzakelijk moet zijn geweest. In mijn scriptie richt ik me nadrukkelijk op het werk van het bureau Vrouwenwerk. Hoewel de missie van de VVN breed was en niet nadrukkelijk gericht op vluchtelingenvrouwen, is het om drie redenen interessant om te onderzoeken hoe de organisatie getracht heeft invloed uit te oefenen op de positie van deze groep. Ten eerste vroegen vrouwen in de jaren tachtig meer dan ooit tevoren asiel aan in Nederland. De VVN stelde in 1991 dat 75 procent van de totale vluchtelingenpopulatie in de wereld bestond uit meisjes en vrouwen.⁷ Daarentegen waren het voornamelijk mannen die hun weg naar West-Europa vonden. Van 1977 tot 1984 nam het aantal asielzoekers in Nederland toe van 575 naar 2603. Het percentage asielaanvragen van vluchtelingenvrouwen schommelde in deze periode tussen de 14 en 24 procent.⁸ In 1990 waren er 21.208 asielzoekers in Nederland, vanwaar 34 procent vrouw was.⁹ Deze gegevens tonen aan dat zowel de groep vluchtelingen als het aandeel vrouwen in de jaren tachtig aanzienlijk gegroeid is. Ten tweede ontstond er in de jaren tachtig meer aandacht voor de vluchtredekenen van vrouwen en een ander denkbeeld over vluchtelingen in het algemeen. Waar er in voorgaande decennia vanuit werd gegaan dat vrouwen zich in het buitenland voornamelijk op de achtergrond bewogen en hierdoor minder gevaar zouden lopen, veranderde dit beeld in de jaren tachtig en werd ingezien dat ook vrouwen gegronde redenen konden hebben om te vluchten, zoals achterstelling, onderdrukking of

---

⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, *Archiefvorming van het archief van de Vereniging Vluchtelingenwerk Nederland, 1965-1994*.

⁶ Ibidem.

⁷ J. van Boeien en F. Heijster, *Vrouwen in Somalië: het laatste dat een vrouw doet is vluchten*, VluchtelingenWerk Nederland (Amsterdam 1991).

⁸ T. Walaardt, *Geruisloos inwilligen: Argumentatie en speelruimte in de Nederlandse asielprocedure, 1945-1994* (Hilversum 2012) 220 en 332.

⁹ Van Boeien en Heijster, *Vrouwen in Somalië*; Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 332.

verminking.¹⁰ Doordat er nog veel onduidelijk was over de achtergrond van vluchtelingen vrouwen en zij niet aan de criteria van het klassieke vluchtelingprofiel voldeden, was er zowel in het politiek als publiek debat lobbyruimte voor de VVN. Ten derde viel de komst van vluchtelingen vrouwen in de jaren tachtig nagenoeg samen met migratie vanuit de voormalige koloniën en de herkomstlanden van gastarbeiders. In het kader van gezinshereniging werd het integratie- en emancipatiebeleid afgesteld op migrantenvrouwen die op basis van het recht op ‘verblijf bij echtgenoot’ een afhankelijke verblijfsvergunning kregen.¹¹ De komst van vluchtelingen vrouwen in de jaren tachtig werd in het publiek en politiek debat overschaduwd door de nadruk op de specifieke problematiek die gerelateerd was aan de integratie en emancipatie van gezinsherenigingsmigranten.

Om het werk van de VVN met betrekking tot vluchtelingen vrouwen te onderzoeken, luidt de onderzoeksvraag als volgt: hoe heeft de Vereniging VluchtelingenWerk Nederland getracht invloed uit te oefenen op de (rechts)positie van vluchtelingen vrouwen in de jaren tachtig? Door middel van een drieluik ga ik in op de pioniersfase, de differentiatiefase en de integratiefase van het bureau Vrouwenwerk dat zich binnen de VVN hardmaakte voor het vluchtelingen vrouwen vraagstuk in de periode 1980-1993 en onderzoek ik *hoe, of en waarom* zij wel, al dan niet succesvol was in haar lobbywerk voor vluchtelingen vrouwen. Binnen iedere fase analyseer ik welke factoren en actoren van invloed zijn geweest op het werk van de VVN en hoe dit heeft bijgedragen aan de successen die behaald werden. Het onderzoeken of meten van lobby successen vraagt om een duidelijke definiëring van de begrippen ‘lobbyen’ en ‘succes’. Het algemene doel van lobbygroepen is om het overheidsbeleid te beïnvloeden.¹² De meeste lobbygroepen doen dit door middel van één van de twee belangrijkste lobbystrategieën. De eerste strategie is gebaseerd op het doel van toegang krijgen om beleidsmakers rechtstreeks te beïnvloeden. In dit geval is er sprake van *inside lobby*.¹³ Het mobiliseren van het grote publiek is daarentegen een meer indirecte strategie, die tot doel heeft beleidsmakers onder druk te zetten via mediacampagnes of door het organiseren van protesten. In dit geval is er sprake van *outside lobby*.¹⁴ Diverse onderzoekers hebben zich gebogen over de betekenis van lobby successen.¹⁵ Hoewel het definiëren en meten van succes altijd complex zal blijven, zijn er methoden ontwikkeld die het onderzoeken van succes mogelijk maken. Succes kan gemeten worden

---

¹⁰ M. Schrover en E. Yeo (eds.), *Gender, migration and the public sphere 1850-2005* (New York 2010); M. Schrover, ‘Feminization and problematization of migration: Europe in the nineteenth and twentieth centuries’, In: D. Hoerder en A. Kaur (eds.), *Proletarian and gendered mass migrations. A global perspective on continuities and discontinuities from the 19th to the 21st Centuries* (Leiden 2013) 103-131; M. Schrover en D. Moloney, *Gender, migration and categorisation: Making distinctions between migrants in Western countries (1900) 1945-2010* (Amsterdam 2013).

¹¹ M. Schrover, ‘Feminationisme en hoe vrouwen belangrijk worden in het maatschappelijk debat over migratie en integratie’, *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History* 17(1) (2020) 97–122.

¹² F. Weiler en M. Brändli, ‘Inside vs. Outside Lobbying: How the Institutional Framework Shapes the Lobbying Behavior of Interest Groups’, *European Journal of Political Research* 54 (2015) 745–766.

¹³ Weiler en Brändli, ‘Inside vs. Outside Lobbying’, 745-766.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ H. Klüver, ‘The contextual nature of lobbying: Explaining lobbying success in the European Union’, *European Union Politics* 12(4) (2011) 483–506; C. Mahoney, ‘Lobbying success in the United States and the European Union’, *Journal of Public Policy* 27(1) (2007) 35–56.

door te kijken naar de naamsbekendheid van de NGO, de publieke steun, publiciteit, het aantal vrijwilligers dat actief was binnen een organisatie en de financiële steun die een organisatie zowel via subsidiëring als vrijwillige giften jaarlijks ontving. In onderzoek van politicoloog Mahony wordt lobbysucces gemeten aan de hand van het niet, gedeeltelijk of volledig behalen van de doelstellingen die de organisatie zelf geformuleerd heeft.¹⁶ De methode van Mahony sluit aan op mijn onderzoek, omdat het interne en externe succes van de VVN verklaard kan worden aan de hand van de strategie en doelstellingen die de organisatie zelf heeft bepaald. Hierbij gaat het nadrukkelijk om de doelen die de organisatie voor zichzelf heeft gesteld. Veelal formuleren belangenorganisaties ook externe doelstellingen, waarbij mogelijk hogere verwachtingen worden gesteld. Overeenkomst tussen interne en externe doelen is dan ook niet vanzelfsprekend waardoor specificering noodzakelijk is.

1.2 - Historiografie

Onderzoek naar de beïnvloedingspraktijken van de VVN met betrekking tot de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig maakt onderdeel uit van het wetenschappelijk migratiedebat. Vanaf de jaren negentig werden historici gestimuleerd om onderzoek te doen naar de regulatie van migratie en integratie door de debatten over de invloeden op het beleid.¹⁷ De invloed van belangenorganisaties is door politicologen meer onderzocht dan door historici. Toch is te zien dat de invloed van belangen- en vluchtelingenorganisaties onderdeel is geworden van het bredere historiografisch debat over welke actoren en factoren van invloed zijn geweest op beleidsbepaling. In het historisch migratiedebat is hierbij een focus ontstaan op het asielbeleid. Zowel historicus Ten Doesschate als historicus Walaardt hebben de invloed van belangenorganisaties op asielprocedures en beleid betrokken in hun onderzoeken naar het asielbeleid.¹⁸ Ten Doesschate onderzocht de collectieve beïnvloeding van het asielbeleid, terwijl bij Walaardt de nadruk lag op de invloeden op individuele procedures. Ten Doesschate richtte zich op het beleid in de periode 1968-1982 en concludeerde dat het ontbreken van een duidelijke visie en samenwerkingsverbanden tussen NGO's van invloed moet zijn geweest op de impact die NGO's destijds hadden. Walaardt concentreerde zich op vluchtelingen in de periode 1945-1994 en concludeerde dat de aanwezigheid van lobbygroepen een belangrijke factor moet zijn geweest in het wel, al dan niet slagen van een asielprocedure.¹⁹

Waar eerdere historici zich voornamelijk richtten op de eenzijdige beïnvloeding van NGO's, constateerden historici Schrover, Vosters en Glynn dat er in het afgelopen decennium meer aandacht is ontstaan voor de symbiotische relatie tussen overheden en NGO's.²⁰ NGO's kunnen volgens hen drie soorten vaardigheden bezitten, waardoor ze een rol kunnen spelen in het vormgeven van beleid en het

---

¹⁶ Mahoney, 'Lobbying success in the United States and the European Union', 35-56.

¹⁷ M. Schrover, 'Dutch Migration History: Looking Back and Moving Forward', *Tijdschrift voor economische en sociale geschiedenis* Vol. 11, No. 2 (2014) 199-218.

¹⁸ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, J. ten Doeschate, *Asielbeleid en belangen. Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van vluchtelingen in de jaren 1968-1982* (Hilversum 1993).

¹⁹ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*; Ten Doeschate, *Asielbeleid en belangen*.

²⁰ M. Schrover, T. Vosters en I. Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance (1860s until Present): Introduction to a Special Issue', *Journal of Migration History* 5(2) (2019) 189-217.

bepalen van praktijken.²¹ Ten eerste kunnen NGO's deskundig aanzien hebben als ze de regels en wetten kennen en toegang hebben tot achtergrondinformatie van de doelgroep. Ten tweede kunnen NGO's moreel aanzien hebben door bijvoorbeeld discriminatie te bestrijden of zwakke groepen, zoals vrouwen en kinderen, te beschermen. Als laatste kunnen NGO's logistiek aanzien hebben als ze in het verleden hebben bewezen bijvoorbeeld snel noodhulp te kunnen realiseren. De mate van aanzien is hierbij beleidsspecifiek en afhankelijk van de grootte, leeftijd en status van de NGO.²² Mijn onderzoek onderscheidt zich, maar sluit ook aan op voorgaande onderzoeken. Waar voorgaande historici gekozen hebben om de beïnvloeding van een specifiek beleid te onderzoeken, kies ik ervoor om beïnvloeding op collectief niveau in relatie tot een specifieke groep te analyseren. De vraag of hierbij sprake was van een symbiotische relatie tussen het Vrouwenwerk en de overheid, maakt onderdeel uit van mijn onderzoek.

Tot op dit punt is de VVN gedefinieerd als NGO, belangenorganisatie en lobbygroep. Al deze definities zijn van toepassing; de VVN trad op als onafhankelijke organisatie die de belangen van vluchtelingen en asielzoekers behartigde door onder meer te lobbyen bij overheidsinstanties. Het werk van het bureau Vrouwenwerk paste bovendien bij haar tijdsgeest en had raakvlakken met de vrouwenbeweging en de internationale solidariteitsbewegingen. Socioloog Christiansen stelt dat het moeilijk is om te bepalen wat een sociale beweging precies is: 'het is geen politieke partij of belangengroep, die stabiel is en regelmatig toegang heeft tot de politiek, noch een massale rage of trend die ongeorganiseerd, vluchtig en zonder doelen opereert. In plaats daarvan zit het er ergens tussenin'.²³ Hoewel de VVN overduidelijk een NGO, belangenorganisatie en lobbygroep is, lijkt het bureau Vrouwenwerk ook iets weg te hebben van een sociale beweging. In de wetenschap wordt gesproken over vier fases die een sociale beweging doormaakt: de ontstaansfase waarin een idee ontstaat en kleinschalig wordt uitgewerkt, de coalescentiefase waarin een identiteit en collectieve actie ontstaan, de bureaucratiseringsfase waarin invloed en succes zichtbaar worden en de aftakelingsfase waarin de beweging vergaat door repressie, coöptatie, succes of mislukking.²⁴ In mijn scriptie onderzoek ik in hoeverre de ontwikkeling van het bureau Vrouwenwerk raakvlakken heeft met de fases die een sociale beweging doormaakt.

In het historisch wetenschappelijk debat was er lange tijd weinig aandacht voor de verschillen tussen mannen en vrouwen en werd er vanuit gegaan dat migranten, vluchtelingen en asielzoekers mannen waren.²⁵ Vanaf midden jaren negentig is dit veranderd en wezen juristen, sociologen en antropologen onder meer op gender als verklaring voor een verschil in slagingskansen van mannen en

---

²¹ Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 189-217.

²² Ibidem.

²³ J. Christiansen, 'Four Stages of Social Movements', *EBSCO Research Starters* (2009) 1-7.

²⁴ Christiansen, 'Four Stages of Social Movements', 1-7.

²⁵ M. Schrover, 'Why make a difference? Migration policy and making differences between migrant men and women (The Netherlands 1945-2005)', In: M. Schrover en E. Yeo (eds.), *Gender, Migration, and the Public Sphere, 1850-2005* (New York 2010) 76-96; M. Schrover, 'Verschillen die verschil maken. Inleiding op het themanummer over gender, migratie en overheidsbeleid in Nederland en België in de periode 1945-2005', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 5-1 (2008) 3-22.

vrouwen in asielprocedures.²⁶ Voorts ontstond een wetenschappelijk debat over welke factoren van invloed waren op asielprocedures van asielzoekers.²⁷ Als gevolg van aandacht voor de verschillen tussen migranten, heeft er in de afgelopen jaren een categorisering, feminisering en problematisering van het migratiedebat plaatsgevonden.²⁸ Aandacht werd besteed aan de kwetsbaarheid van vrouwen, waarbij een focus ontstond op migranten- en vluchtelingen vrouwenkwesaties zoals achterlating, mensenhandel, prostitutie en eerge relateerd geweld.²⁹ Bovendien ontstond er steeds meer aandacht voor de integratie en emancipatie van migranten- en vluchtelingen vrouwen in de Nederlandse samenleving. Antropologe Ghorashi constateerde dat er in Nederland een culturalisering van emancipatie heeft plaatsgevonden, waarbij een dominant idee was ontstaan waarin zwarte migranten vluchteling vrouwen (ZMV-vrouwen) in een maatschappelijk isolement verkeerden. De belangrijkste gevolgen van het reduceren van ZMV-vrouwen tot groepen met een achterstand waren volgens Ghorashi de stigmatiserende, marginaliserende en slachtofferende werking ervan.³⁰ In mijn onderzoek analyseer ik hoe dit heeft bijgedragen aan het beeld dat vluchtelingen vrouwen machteloos en hulpbehoevend waren en welke rol deze positionering heeft gespeeld in het werk van de VVN.

Tenslotte ontstond er in het migratiedebat interesse voor de organisatie van migranten.³¹ Migratiehistorici hebben in de twee afgelopen decennia steeds meer aandacht gekregen voor het belang en de invloed van vluchtelingen- en immigrantenorganisaties op de sociaal-maatschappelijke positie van migrantenvrouwen.³² Migranten- en vluchtelingenorganisaties zijn in hoge mate afhankelijk van overheidssubsidiëring en vrijwillige giften. In de jaren tachtig werd de subsidiekraan steeds verder dichtgedraaid. Mogelijkheden bleven bestaan voor organisaties die zich inzetten voor een doelgroep die paste in het stereotype beeld van migranten die op het gebied van participatie en integratie als problematisch werden gezien.³³ Organisaties benadrukten hierdoor de authentieke

---

²⁶ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 26.

²⁷ H. Crawley, 'Gender, persecution and the concept of politics in the asylum determination process', *Forced Migration Review* 9 (*Gender and Displacement*) (2000) 17-20; Walaardt, *Geruisloos inwilligen*; Ten Doeschate, *Asielbeleid en belangen*.

²⁸ M. Schrover, 'Feminization and problematization of migration', 103-131; C. van Eijl, 'Migranten in Nederland, 1948-2000 Een kwantitatieve analyse van sekseverschillen', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 6 Nr. 2 (2009) 3-33; Schrover, 'Dutch Migration History: Looking Back and Moving Forward'.

²⁹ M. Schrover, 'Multiculturalism, dependent residence status and honour killings: explaining current Dutch intolerance towards ethnic minorities from a gender perspective (1960-2000)', In: M. Schrover en D. Moloney (eds.), *Gender, Migration and categorisation: Making distinctions between migrants in Western countries (1900) 1945-2010* (Amsterdam, 2013) 231-254; A. Macklin, 'Refugee women and the imperative of categories', *Human Rights Quarterly* 17: 2 (1995) 213-277; J. van Wetten en C. Bijleveld. (eds.), 'Female asylum-Seekers in the Netherlands. An empirical study', *International Migration* 39:3 (2001) 86-98.

³⁰ H. Ghorashi, 'Culturalisering van de emancipatie van migrantenvrouwen', *Krisis* Vol. 3 (2006) 42-47.

³¹ M. Schrover en F. Vermeulen, 'Immigrant Organizations', *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 31, No.5 (2005) 823-832; M. Schrover en R. Penninx, *Bastion of bindmiddel? De organisatie van migranten in historisch perspectief* (Amsterdam 2002); R. Rijkschroef en J. Duyvendak, 'De omstreden betekenis van zelforganisaties', *Sociologische Gids* Jaargang 51 (2004) 18-35.

³² M. Botman, N. Jouwe en G. Wekker (eds.), *Caleidoscopische visies: De zwarte, migranten en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland* (Amsterdam 2001).

³³ M. Schrover, 'Migrantenvrouwen in de slachtofferrol: Integratiebeleid na 1945 en het terugslageffect', In: L. Coello, J. Dagevos en C. Ruinder (eds.), *Het minderhedenbeleid voorbij, motieven en gevolgen* (Amsterdam 2013) 69-90.

kenmerken van ‘hun’ groep met als doel aanspraak te kunnen maken op subsidie.³⁴ Schrover stelde in *Migrantenvrouwen in de slachtofferrol* dat de positie van migrantenvrouwen of islamitische vrouwen in de jaren tachtig werd ontdekt als sterk argument in subsidieaanvragen. Het gevolg van het subsidiebeleid voor migranten in het algemeen en voor migrantenvrouwen in het bijzonder was volgens Schrover dat er een nadruk kwam op het slachtofferschap, het anders-zijn, de afhankelijkheid en achterstand.³⁵ Mijn onderzoek bouwt voort op bovenstaande bevindingen en onderzoekt of, hoe en welke rol het subsidiebeleid en de ontwikkeling van zelforganisaties van vluchtelingenvrouwen gespeeld hebben in het werk van het bureau Vrouwenwerk.

Te concluderen valt dat er tot op heden weinig onderzoek is gedaan naar de beïnvloedingspraktijken en doeltreffendheid van NGO’s in relatie tot vluchtelingenvrouwen, met uitzondering van zelforganisaties. Aandacht voor vluchtelingenvrouwen was in het politiek, publiek en wetenschappelijk debat niet nieuw. Dat vluchtelingenvrouwen werden gezien als een te onderscheiden groep vluchtelingen en dat een organisatie zoals de VVN zich expliciet ging inzetten voor de (rechts)positie van deze groep vrouwen in de jaren tachtig was wél nieuw. Het onderzoeken van de vraag waarom dit het geval was en hoe dit mogelijk een succes werd, levert een specifieke en gedetailleerde weergave op van hoe een Nederlandse belangenorganisatie zich manoeuvreerde in het cross-culturele werkveld.

1.3 – Theoretisch kader

Om te kunnen verklaren hoe de VVN geprobeerd heeft invloed uit te oefenen op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen, is het onder andere noodzakelijk om te onderzoeken welke actoren en factoren van invloed zijn geweest op het werk van de VVN. In dit theoretisch kader draag ik zes factoren en zes actoren aan die mogelijk een rol hebben gespeeld in het werk van het bureau Vrouwenwerk in de jaren tachtig. In mijn scriptie toets ik of deze mogelijke verklaringen een antwoord kunnen geven op mijn onderzoeksvraag. Hoewel de factoren sterk gekoppeld zijn aan de actoren, behandel ik deze twee afzonderlijk. Bij de factoren gaat het om de rol, eigenschappen of structuur van de factor die van invloed kan zijn geweest. Bij de actoren gaat het nadrukkelijk om de invloed van individuele personen, groepen, instellingen of organisaties.

Factoren

Ten eerste kan de historische context van invloed zijn geweest op de beïnvloedingspraktijken van de VVN. De Oliecrisis in 1979 had grote gevolgen voor de economische situatie in de wereld in de jaren tachtig. De Nederlandse economie kwam sterk onder druk te staan en de werkloosheid nam toe. De crisis werd veroorzaakt door de gevolgen van de Islamitische revolutie in Iran waarbij de onrust in het Midden-Oosten leidde tot sterk stijgende olieprijsen.³⁶ Bovendien verslechterde de positie van

---

³⁴ Schrover, ‘Migrantenvrouwen in de slachtofferrol’, 69-90.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 188.

vrouwen tijdens de revolutie in Iran. Volgens Schrover nam de aandacht voor de schrijnende situaties van vrouwen in het buitenland hierdoor toe en publiceerden Nederlandse kranten een groot aantal artikelen over de slechte en ondergeschikte positie van vrouwen in islamitische landen.³⁷ Niet alleen in het Midden-Oosten was het onrustig tijdens de jaren tachtig, overal in de wereld zorgden oorlogen, conflicten en rampen ervoor dat mensen op de vlucht gingen. In Afrika volgden verschillende misoogsten elkaar op waardoor er hongersnoden ontstonden, in 1981 woedde er in Chili een burgeroorlog en na de Vietnamoorlog ontvluchtten bootvluchtelingen vanaf 1975 hun thuisland om te ontsnappen aan het communistische regime en de humanitaire crisis die zich in het land voltrok.³⁸

Ten tweede kan het profiel van de doelgroep van invloed zijn geweest op het werk van het bureau Vrouwenwerk. De meeste aandacht voor vluchtelingen was tot de jaren tachtig gericht op mannen. Aandacht voor vluchtelingenvrouwen was er wel, maar meestal werden zij gezien als volgers en niet als personen die zelf vrees voor vervolging hadden. De profielen van vrouwen konden aanzienlijk afwijken van de profielen van mannen.³⁹ Vluchtelingenvrouwen waren vaak slachtoffer of werden in een slachtofferpositie geplaatst.⁴⁰ Walaardt schreef in *Geruisloos inwilligen*: 'vrouwen, die werden voorgesteld als passief, slachtoffer, hulpeloos en hulpbehoevend, hadden recht op bescherming van het moreel superieure Westen. Vrouwen werden vrijwel unaniem gebrandmerkt als kwetsbaar. Zij zouden de meest treurige slachtoffers zijn van gedwongen migratie.'⁴¹ De complexiteit van het vluchtelingenvrouwenvraagstuk kon zorgen voor mediapubliciteit, empathie bij het publiek en een maatschappelijk en humanitair verantwoordelijkheidsgevoel dat ambtenaren zelf gingen ervaren of toebedeeld kregen.⁴²

Ten derde kan de mate van draagvlak van invloed zijn geweest op het werk en succes van de VVN. Organisaties die de belangen van mensen in nood behartigen kunnen over het algemeen rekenen op publieke steun en sympathie. Walaardt en Vosters concludeerden dat de VVN en andere belangenbehartigers voornamelijk bezig waren met het mobiliseren van het publiek.⁴³ Door middel van publiekscampagnes kon het bewustzijn en empathisch vermogen van mensen geactiveerd en gestimuleerd worden, waardoor er via *outside lobby* collectieve druk op overheden kon ontstaan.⁴⁴ Vrijwilligers en donateurs hebben te allen tijde een belangrijke rol vervuld binnen NGO's.⁴⁵ Door draagvlak en publieke steun kunnen NGO's onafhankelijk opereren. De VNN kwam voort uit een

---

³⁷ Schrover, 'Feminationalisme en hoe vrouwen belangrijk worden in het maatschappelijk debat', 97-122.

³⁸ Weiler en Wijnkoop, 'Jullie hebben de klok, wij hebben de tijd', 81-109.

³⁹ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 14-53.

⁴⁰ Schrover, 'Migrantenvrouwen in de slachtofferrol', 69-90.

⁴¹ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 51.

⁴² N. Eisenberg en P. Miller (eds.), 'The Role of Sympathy and Altruistic Personality Traits in Helping: A Re-examination', *Journal of Personality* Vol. 57, Issue 1 (1989) 41-67.

⁴³ Walaardt, *Geruisloos Inwilligen*, 316; T. Vosters, *VluchtelingenWerk Nederland: Een studie over 35 jaar beleidsbeïnvloeding*, Masterscriptie Universiteit Leiden (Leiden 2014) 73.

⁴⁴ Weiler en Brändli, 'Inside vs. Outside Lobbying', 745-766.

⁴⁵ R. Bekkers en I. Mersiyanova (eds.), 'Public, government, and business sector perceptions of and trust in volunteers and associations', In: D.H. Smith en R.A. Stebbins (eds.), *Palgrave Research Handbook on Volunteering and Nonprofit Associations* (2014) 1186-1209.

fusie van kerkelijke en politieke verenigingen en stichtingen, waardoor de beweegredenen van vrijwilligers uiteenlopend konden zijn.⁴⁶ Bovendien kan de economische crisis ervoor gezorgd hebben dat het draagvlak is toegenomen, doordat de grote werkloosheid een stimulans kan zijn geweest voor mensen om vrijwilligerswerk te gaan doen. Door de economische crisis in de jaren tachtig hadden mensen over het algemeen minder te besteden, wat daarentegen ook weer van invloed kan zijn geweest op het aantal giften dat de organisatie jaarlijks ontving.

Ten vierde kan het overheidsbeleid van invloed zijn geweest. Het Nederlandse overheidsbeleid met betrekking tot asiel, minderheden, integratie en emancipatie werd beïnvloed door de historische context, de politieke kleur van het kabinet en de houding van omliggende landen. De economische recessie van de jaren tachtig heeft ertoe geleid dat er in verschillende Europese landen conservatieve regeringen aan de macht kwamen.⁴⁷ De restrictieve immigratieregelingen van omringende landen konden ongunstig zijn, doordat het minder restrictievere beleid van Nederland kon fungeren als een aantrekkingskracht voor migranten en vluchtelingen.⁴⁸ De Nederlandse overheid hield daarom nauwlettend in de gaten wat andere Europese landen deden op het gebied van vluchtelingen- en asielbeleid.⁴⁹ Bovendien leidde de crisis tot een toename van illegale migratie naar West-Europa.⁵⁰ Dit zorgde voor spanningen tussen migranten en overheden en veroorzaakte een toenemende druk op NGO's. Overheden lieten het aan NGO's over om de problemen van asielzoekers op te lossen.⁵¹ Hoewel de subsidiemogelijkheden door de crisis terugliepen, bleven mogelijkheden bestaan voor 'vrouwenonderwerpen' zoals seksueel geweld, gedwongen huwelijken, vrouwenbesnijdenis en eerwraak. Toch had het dichtdraaien van de subsidiekraan gevolgen voor vluchtelingen- en migrantenorganisaties waardoor organisaties in veel gevallen met minder middelen meer voor elkaar moesten krijgen.⁵²

Ten vijfde kan de mate van publiciteit van invloed zijn geweest op (het succes van) de beïnvloedingspraktijken van de VVN. Het genereren van publiciteit was nodig om aandacht te vragen voor de complexe situatie van vluchtelingenvrouwen en om hun situatie in perspectief te plaatsen. Bij publiciteit speelt interactie met het publiek en de media een belangrijke rol.⁵³ Het frame en de context waarin vluchtelingenvrouwen gepresenteerd werden kan van invloed zijn op de manier waarop het publiek naar het vluchtelingenvrouwenvraagstuk keek.⁵⁴ Organisaties stonden voor een dilemma als het ging om het verkrijgen van publiciteit. Belangenorganisaties hadden media enerzijds nodig om hun

---

⁴⁶ R. Bekkers, *Giving and Volunteering in the Netherlands: Sociological and Psychological Perspectives* (Utrecht 2004).

⁴⁷ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 14-53.

⁴⁸ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 248.

⁴⁹ Vosters, *VluchtelingenWerk Nederland: Een studie over 35 jaar beleidsbeïnvloeding*, 6.

⁵⁰ Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 189-217.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Schrover, 'Migrantenvrouwen in de slachtofferrol', 69-90.

⁵³ W. Gamson en G. Wolfsfeld, 'Movements and media as Interacting Systems', *The Annals of the American Academy* (1993) 114-125.

⁵⁴ R. Benford en D. Snow, 'Framing processes and social movements: An overview and assessment', *Annual Review of Sociology* 26 (2000) 11-39.

missie te verspreiden voor mobilisatie en validatie. Anderzijds hadden organisaties minder invloed op hoe de missie of probleemkwestie werd uitgedragen waardoor publiciteit ook onzekerheid met zich meebracht. Om dit dilemma te voorkomen, maakten belangenorganisaties gebruik van eigen publicaties en campagnes om het uitzenden van de missie en de framing van het vraagstuk in eigen hand te houden.⁵⁵

Als laatste kunnen (internationale) samenwerkingen van invloed zijn geweest op het werk en succes van de VVN. Samenwerkingen konden leiden tot adequaat en collectief optreden waardoor het draagvlak en de impact vergroot konden worden.⁵⁶ Het bureau Vrouwenwerk werkte zowel met nationale als internationale organisaties samen op het gebied van vrouwenemancipatie om tot verbeterde opvang en rechtspositie van vrouwelijke vluchtelingen te komen. Doordat het vluchtelingenvrouwenvraagstuk internationaal van aard was en er internationale verdragen afgesloten waren op het gebied van vluchtelingenopvang, kon internationale samenwerking een belangrijke bijdrage leveren aan het behalen van succes. De VVN stond daarom in nauw contact met zowel landelijke als internationale organisaties om kennis uit te wisselen. Daarnaast trad de organisatie op als verbinder tussen verschillende NGO's om een collectieve lobby te organiseren.

Tabel 1 Factoren die van invloed kunnen zijn geweest op de beïnvloedingspraktijken van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Historische context
Profiel van de doelgroep
(Publiek) draagvlak
Beleid
Publiciteit
(Internationale) samenwerking

Actoren

Ten eerste kan de doelgroep zelf van invloed zijn geweest op het werk en succes van de VVN. Hierbij gaat het nadrukkelijk om de zichtbaarheid van vluchtelingenvrouwen.⁵⁷ De zichtbaarheid van vrouwen werd door vier factoren bepaald. Ten eerste konden vluchtelingenvrouwen zichtbaarder worden door verschuivingen in de vluchtelingenmigratie.⁵⁸ Ten tweede konden vluchtelingenvrouwen zichtbaar worden door gebeurtenissen in het binnen- en buitenland, zoals bij de revolutie in Iran, waardoor vluchtelingenvrouwen in de media kwamen.⁵⁹ Ten derde konden vluchtelingenvrouwen zichtbaarder

⁵⁵ Gamson en Wolfsfeld, 'Movements and media as Interacting Systems', 114-125.

⁵⁶ Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 189-217.

⁵⁷ H. Ghorashi, 'From absolute invisibility to extreme visibility: emancipation trajectory of migrant women in the Netherlands', *Feminist Review* No. 94 (2010) 75-92.

⁵⁸ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 14-53.

⁵⁹ Schrover, 'Feminationalisme en hoe vrouwen belangrijk worden in het maatschappelijk debat', 97-122.

worden door zelforganisatie.⁶⁰ Een enkele vrouw was minder zichtbaar dan een groep. Als laatste konden vluchtelingenvrouwen zichtbaar worden door hun participatie in de Nederlandse samenleving, bijvoorbeeld door vluchtelingenvrouwenprojecten in de buurt en werkgelegenheidsprojecten.⁶¹ De zichtbaarheid van vluchtelingenvrouwen kon onder andere van invloed zijn op de beeldvorming van het publiek. Dit kon vervolgens weer effect hebben op het werk en succes van de VVN.

Ten tweede kunnen de vrijwilligers en betaalde krachten binnen de organisatie een rol hebben gespeeld. Het geslacht, de etniciteit, de klasse en de politieke en religieuze achtergrond van vrijwilligers en betaalde krachten kunnen het werk van de VVN hebben beïnvloed.⁶² Tevens is het interessant om te onderzoeken welke beweegredenen betaalde krachten en vrijwilligers hadden om zich in te zetten voor vluchtelingenvrouwen.⁶³ De expertise van vrijwilligers en betaalde krachten kan een rol gespeeld hebben. Ook kunnen de activiteiten rondom de internationale solidariteitsbewegingen en de tweede feministische golf een stimulans zijn geweest voor vrouwen om zich in te zetten voor andere vrouwen. In de loop van de jaren tachtig ontstond er in de vrouwenbeweging meer bewustzijn en discussie over ‘verschillen’ tussen vrouwen. Maatschappelijke ongelijkheden zoals racisme, etnocentrisme en discriminatie op basis van geaardheid moesten worden verweven in het streven naar gelijkheid van de beweging.⁶⁴ Deze verschuiving binnen de vrouwenbeweging kan één van de beweegredenen zijn geweest voor vrouwen om zich hard te gaan maken voor het vluchtelingenvrouwenvraagstuk.

Ten derde en vierde waren ambtenaren en politici mogelijk invloedrijke actoren. De invloed die ambtenaren en politici hadden op beleidsvoering en – bepaling en de houding die zij aannamen met betrekking tot het vluchtelingenvraagstuk werd mede bepaald door hun politieke kleur en persoonlijkheden. Politici konden een belangrijke rol spelen in het politiek maken van een vraagstuk. Wanneer een vraagstuk door politici van een grote of coalitiepartij gepolitiseerd werd, was de kans groter dat beleidsverandering teweeggebracht werd. Daarnaast stelt historicus Walaardt in *Geruisloos Inwilligen* dat de speelruimte die hoor- en beslisambtenaren van het ministerie van Justitie hadden, de uitkomst van asielverzoeken bepaalde.⁶⁵ Hoor- en beslisambtenaren stonden in de tweede helft van de twintigste eeuw onder constante druk van ambtenaren van andere ministeries, kerken, medici, juristen vluchtelingenorganisaties en ‘gewone Nederlanders’ die beslissers en het besluitvormingsproces

---

⁶⁰ C. Roggeband, ‘The Victim-Agent Dilemma: How Migrant Women’s Organizations in the Netherlands Deal with a Contradictory Policy Frame’, *Journal of Women in Culture and Society* Vol. 35, No. 4 (2010) 943-967.

⁶¹ Ghorashi, ‘From absolute invisibility to extreme visibility’, 75-92.

⁶² C. Einolf en S. Chambré, ‘Who volunteers? Constructing a hybrid theory’, *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing* 16 (2011) 298–310; P. Wiepking, R. Bekkers, en U. Osili, ‘Examining the association of religious context with giving to non-profit organizations’, *European Sociological Review* 30:5 (2014) 640-654.

⁶³ Einolf en Chambré, ‘Who volunteers? Constructing a hybrid theory’, 298-310; Wiepking, Bekkers en Osili, ‘Examining the association of religious context’, 640-654.

⁶⁴ Atria, *De tweede feministische golf* [<https://atria.nl/nieuws-publicaties/feminisme/feminisme-20e-eeuw/de-tweede-feministische-golf/>] (Laatst geraadpleegd: 1-9-2020).

⁶⁵ Walaardt, *Geruisloos Inwilligen*, 14.

wilden beïnvloeden.⁶⁶ Het karakter en de standvastigheid van de ambtenaren kon hierdoor een rol spelen in of Vrouwenwerk wel, al dan niet succesvol was in het beïnvloeden van asielprocedures van vluchtelingenvrouwen.

Ten vijfde hadden journalisten mogelijk een rol in het werk en het succes van de VVN. De organisatie was in zekere mate afhankelijk van journalisten in het uitdragen van hun boodschap en vergroten van het draagvlak. Ook hierbij speelden het geslacht, de etniciteit, klasse en de politieke en religieuze achtergrond van journalisten een rol in de berichtgeving over en de framing van het vluchtelingenvrouwenvraagstuk.⁶⁷ Bovendien speelde de achtergrond van het medium een rol in de representatie. Hoewel de ontzuiling vanaf de jaren zestig de verdeling van de Nederlandse samenleving verminderde, bleef het medialandschap in de jaren tachtig verdeeld.⁶⁸ Indien een specifieke journalist of specifiek medium van invloed was op de representatie van de missie en het werk van de VVN, kan geconcludeerd worden dat er sprake was van een invloedrijke actor in plaats van factor.

Als laatste kunnen andere lobbygroepen en belangen- en vluchtelingenorganisaties actoren zijn geweest die een rol hebben gespeeld in het nastreven van de missie die de organisatie geformuleerd had.⁶⁹ Lobbygroepen en belangenorganisaties konden zich bewegen binnen het vluchtelingenvraagstuk, maar ook binnen de vrouwen- of solidariteitsbewegingen of daarbuiten. Internationale samenwerking heb ik benoemd als mogelijke factor die van invloed kan zijn geweest op het werk en succes van de VVN omdat de macht vergroot kon worden bij samenwerking.⁷⁰ Het is mogelijk dat er specifieke instellingen of organisaties van doorslaggevende invloed zijn geweest. In dit geval zouden andere lobbygroepen en belangenorganisaties fungeren als invloedrijke actor, in plaats van factor.

Tabel 2 Actoren die van invloed kunnen zijn geweest op de beïnvloedingspraktijken van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Vluchtelingenvrouwen
Betaalde krachten en vrijwilligers
Ambtenaren
Politici
Journalisten
Andere lobbygroepen en belangenorganisaties

⁶⁶ Walaardt, *Geruisloos Inwilligen*, 14.

⁶⁷ Gamson en Wolfsfeld, 'Movements and media as Interacting Systems', 114-125; Benford en Snow, 'Framing processes and social movements: An overview and assessment', 11-39.

⁶⁸ W. van de Donk, D. Broeders en F. Hoefnagel (eds.), *Trends in het medialandschap, vier verkenningen* (Amsterdam 2005).

⁶⁹ Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 210.

⁷⁰ *Ibidem*.

1.4 – Methodologie en materiaal

Methodie en opbouw

De VVN is een brede organisatie met werkzaamheden die gericht zijn op verscheidene doelstellingen en doelgroepen. Waar voorgaande historici ervoor gekozen hebben om zich op een bepaald onderdeel van de activiteiten van de VVN te richten, richt mijn onderzoek zich op een specifieke groep: vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig. Ik heb hiervoor gekozen omdat ik verwacht dat er een symbiotische relatie heeft bestaan tussen de verschillende activiteiten en doelstellingen, zoals beleidsbeïnvloeding, publiciteitscampagnes en projecten rondom de integratie en emancipatie van vluchtelingenvrouwen. Om een zo compleet mogelijk beeld te vormen van hoe het werk in de jaren tachtig van invloed is geweest op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen, onderzoek ik daarom aan de hand van het eerder genoemde drieluik de ontwikkeling van het bureau Vrouwenwerk.

In de evaluatie ‘tien jaar Vrouwenwerk’ die de organisatie in 1991 zelf publiceerde, is onderscheid gemaakt tussen de pioniersfase, de differentiatiefase en de integratiefase.⁷¹ Omdat deze verschillende fases gelijk staan aan de ontwikkeling van het bureau Vrouwenwerk, deel ik mijn scriptie op eenzelfde manier in. Met de pioniersfase wordt het opstarten van het bureau Vrouwenwerk bedoeld. Binnen deze fase werd de missie van het bureau bepaald en werden de doelstellingen en doelgroepen benoemd. In de differentiatiefase verklaar ik hoe de missie van het Vrouwenwerk werd gedifferentieerd en reconstrueer ik hoe verschillende doelstellingen tot uiting zijn gekomen, zoals beleidsbeïnvloeding, onderzoek naar de achtergronden van vluchtelingenvrouwen, het bieden van ondersteuning bij integratie en emancipatie en het stimuleren van de zelforganisatie van vluchtelingenvrouwen. Vanaf de oprichting is het de bedoeling geweest om aandachtspunten met betrekking tot vluchtelingenvrouwen ter tafel te brengen en vervolgens te integreren als werkonderdeel van de organisatie als geheel.⁷² In de integratiefase laat ik daarom zien hoe de missie van Vrouwenwerk geïntegreerd werd in het algemene werkplan van de VVN.

Materiaal

Voor het onderzoek naar de beïnvloedingspraktijken van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig heb ik gebruik gemaakt van het VVN-archief dat ondergebracht is in het Nationaal Archief.⁷³ Tijdens mijn analyse ben ik mij bewust geweest van het feit dat een onderzoek gebaseerd op het archief van de organisatie zelf een vertekend beeld kan geven. Voor mijn onderzoek levert dit echter geen problemen op, omdat ik de beïnvloedingspraktijken van de VVN eenzijdig wil verklaren door te onderzoeken wie, hoe en met welke middelen en partners de organisatie gehandeld heeft en waarom bepaalde keuzes gemaakt werden. Hoewel interactie met externen zoals beleidsmakers, politici en andere belangenbehartigers onderdeel uitmaakt van mijn

---

⁷¹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *Pionieren, Differentiëren, Integreren, 10 jaar Vrouwenwerk bij Vluchtelingenwerk*.

⁷² NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *Pionieren, Differentiëren, Integreren*.

⁷³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152.

scriptie, onderzoek ik deze communicatie en samenwerking uitsluitend vanuit het perspectief van de VVN. Desalniettemin heb ik rekening gehouden met het feit dat het beeld dat ik schets naar aanleiding van het archief van de VVN onvolledig kan zijn. Een risico bij het onderzoeken van beïnvloeding is bovendien dat niet alles gearchiveerd of vastgelegd is. Afspraken of toezeggingen kunnen mondeling zijn gedaan, contact kan informeel plaatsgevonden hebben en lobbyactiviteiten kunnen zijn ontstaan buiten de vastgelegde werkplannen. Deze gebreken zullen voornamelijk effect hebben op het beeld betreft de impact die de organisatie had.

In het archief van de VVN is een specifiek onderdeel terug te vinden dat bestaat uit stukken van het bureau Vrouwenwerk.⁷⁴ Mijn onderzoek richt zich vrijwel uitsluitend op dit onderdeel, waardoor ik enerzijds een heel specifiek beeld kan schetsen van hoe Vrouwenwerk heeft getracht invloed uit te oefenen op het vluchtelingenvrouwenvraagstuk, maar anderzijds word ik bemoeilijkt in het in perspectief plaatsen van de missie van het bureau. In het eerste jaarverslag van Vrouwenwerk wordt nadrukkelijk benoemd dat er tot op dat punt weinig aandacht was geweest voor vluchtelingenvrouwen binnen de VVN.⁷⁵ Hoewel dit expliciet zo genoemd kan zijn om de urgentie van een bureau te benadrukken, worden vluchtelingenvrouwen in de masterscriptie van Teuntje Vosters - waarin zij 35 jaar beleidsbeïnvloeding van de organisatie onderzocht heeft - niet één keer genoemd.⁷⁶ Op basis hiervan neem ik aan dat vluchtelingenvrouwen in de algemene programmavoering een (zeer) ondergeschikte rol hebben gespeeld.

De stukken over Vrouwenwerk in het archief van de VVN dateren uit de periode 1979-1991 en zijn in zes delen onderverdeeld: algemeen en correspondentie, internationale contacten, rechtspositie en asielfronden, integratie en zelforganisatie van vrouwelijke vluchtelingen, werkgelegenheid en een persoonlijk archief van Marijke Meijer, consultant en tevens de initiatiefneemster van het vrouwenproject binnen de VVN. In het archief zijn onder meer jaarplannen, werkplannen, draaiboeken, rapporten, brochures, nieuwsbrieven correspondentiestukken en relevante literatuur en publicaties terug te vinden.⁷⁷ Tijdens mijn onderzoek heb ik rekening gehouden met het publiek waarvoor de bron bedoeld was. Jaarverslagen en rapporten dienen bijvoorbeeld vaak als informatie voor donateurs en ministeries, terwijl werkplannen en draaiboeken dienen voor werknemers en vrijwilligers binnen de organisaties en brochures voor de doelgroep zelf. De toon en formulering van een boodschap kan hierdoor aanzienlijk afwijken en van invloed zijn op het beeld dat overgedragen werd.

---

⁷⁴ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116-1276.

⁷⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1141, *Jaarverslag vrouwenproject 1980/1981*.

⁷⁶ Vosters, *VluchtelingenWerk Nederland: Een studie over 35 jaar beleidsbeïnvloeding*.

⁷⁷ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116-1276.

Hoofdstuk 2 – De pioniersfase

De pioniersfase van het bureau Vrouwenwerk loopt van 1980 tot en met 1982. In deze fase speelden werkzaamheden rondom het benoemen van de doelgroepen, het formuleren van doelstellingen en het inventariseren van de financieringsmogelijkheden een centrale rol. In dit hoofdstuk beschrijf ik de context van vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig en analyseer ik de oprichting van het bureau Vrouwenwerk.

2.1 - Vluchtelingenvrouwen in Nederland in de jaren tachtig

Om inzicht te krijgen in de komst van vluchtelingenvrouwen naar Nederland in de jaren tachtig, is het noodzakelijk om het vluchtelingenvrouwenvraagstuk in een breder perspectief te plaatsen. In de tweede helft van de twintigste eeuw vonden er namelijk verschuivingen plaats in de vluchtelingenmigratie en het vluchtelingenbeleid.

Vluchtpatronen en -motieven in de tweede helft van de twintigste eeuw

De vluchtelingenmigratie naar Nederland werd in de tweede helft van de twintigste eeuw steeds minder homogeen.⁷⁸ In de jaren vijftig was de Koude Oorlog belangrijk. Historicus Walaardt beschrijft in *Geruisloos Inwilligen* dat asielaanvragen in Nederland in de naoorlogse periode voornamelijk afkomstig waren van alleenstaande Oost-Europese mannen die om politieke redenen hun thuisland verlieten.⁷⁹ Hoewel de landen die onderdeel waren van het Warschaupact hun best deden om mensen te verhinderen te vluchten, slaagden een aantal anticomunisten in hun vlucht.⁸⁰ Vrouwen vroegen in deze periode nauwelijks asiel aan in Nederland, mede doordat het voor vrouwen veel lastiger was om het Oostblok zelfstandig te verlaten. De vlucht was ook gevaarlijk, ingewikkeld en zwaar waardoor vluchten voor vrouwen niet voor mogelijk werd gehouden.⁸¹

In de periode 1968-1977 veranderde het migratiepatroon door de komst van ‘nieuwe vluchtelingen’.⁸² Asielzoekers kwamen niet langer alleen uit Oost-Europa maar ook uit Zuid-Europa, Afrika, Azië en Zuid-Amerika. De nieuwe vluchtelingen ontvluchtten economisch instabiele gebieden, rechtse of koloniale regimes, burgeroorlogen en militaire dienstplicht. De vluchtmotieven van asielzoekers werden uiteenloper en er konden religieuze, politieke en economische redenen aan ten grondslag liggen. Een aanmerkelijk verschil tussen de nieuwe en voorgaande vluchtelingen was dat nieuwe vluchtelingen minder gehinderd werden door hun autoriteiten in hun vlucht. In sommige gevallen werden nieuwe vluchtelingen zelfs gestimuleerd of aangemoedigd.⁸³ Net zoals in de periode

---

⁷⁸ J. Lucassen en R. Penninx, *Nieuwkomers, Nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994); L. Lucassen en J. Lucassen, *Winnaars en verliezers: een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie* (Amsterdam 2011).

⁷⁹ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 16-22.

⁸⁰ Weiler en Wijnkoop, 'Julie hebben de klok, wij hebben de tijd', 81-109.

⁸¹ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 16-22.

⁸² Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 133-141.

⁸³ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 74 en 133-136.

daarvoor vroegen aanzienlijk minder vrouwen asiel aan in Nederland. De periode 1977-1984 leek qua migratiepatroon op de periode daarvoor. Migranten kwamen echter uit nog meer verschillende landen en kwamen vaker in gezinsverband. De Turkse Christenen waren de eerste asielzoekers die na de Tweede Wereldoorlog in grote getalen met hele gezinnen naar Nederland kwamen. Hierdoor nam het aantal asielprocedures van meisjes en vrouwen toe in Nederland.⁸⁴

Vanaf de jaren tachtig kwamen migranten overal uit de wereld vandaan, waardoor de asielmotieven van migranten zowel in het politiek als publiek debat minder goed begrepen werden en het vormen van een passend beleid complexer werd. Bovendien vertienvoudigde het aantal asielzoekers in Nederland in de jaren tachtig in vijf jaar: van 1.214 in 1982, naar 5.644 in 1985 en 13.460 in 1987. Zij kwamen onder meer uit Sri Lanka, Iran, Turkije, India en Bangladesh.⁸⁵ De groei van het aantal asielzoekers en vluchtelingen in Nederland valt op vier manieren te verklaren. Ten eerste werd het door modernisering en globalisering steeds eenvoudiger om intercontinentaal te reizen waardoor het voor migranten uit Afrika, Azië, het Midden-Oosten of Latijns-Amerika gemakkelijker werd om naar Europa te reizen. Ten tweede zorgden de modernisering en het democratische stelsel in Europa – in tegenstelling tot in de landen die ontvlucht werden - voor een aantrekkingskracht. Ten derde sloot Nederland zich aan bij een programma waarbij de vluchtelingenorganisatie van de Verenigde Naties, de UNHCR, extra kwetsbare vluchtelingen voordroeg bij de Nederlandse overheid. Deze vluchtelingen, onder andere uit Hongarije, Chili en Vietnam, werden vervolgens uitgenodigd en hoefden bij aankomst in Nederland geen asielprocedure meer te doorlopen.⁸⁶ Ten vierde speelde het restrictieve asielbeleid van omringende landen zoals Duitsland, Frankrijk en Denemarken een belangrijke rol waardoor meer asielzoekers een aanvraag in het minder restrictieve Nederland deden in plaats van in buurlanden.⁸⁷

Vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Vanaf de jaren tachtig vroegen, zoals beschreven, meer vrouwen dan ooit tevoren asiel aan in Nederland. Vluchtelingenvrouwen kwamen uit zeer uiteenlopende landen en hadden voor een deel dezelfde redenen om te vluchten als mannen. Zowel mannen als vrouwen konden worden vervolgd vanwege hun politieke overtuiging, ras, godsdienst of het behoren tot een bepaalde etnische, sociale of nationale groep.⁸⁸ Voor vrouwen konden er volgens Marijke Meijer nog drie aanvullende redenen zijn om te vluchten, die terug te voeren waren op haar positie als vrouw.⁸⁹ Ten eerste konden vrouwen worden vervolgd omdat ze zich onttrokken aan vrouwenonderdrukking en maatschappelijke of cultuurgebonden normen en waarden. Voorbeelden waren het niet naar behoren dragen van verplichte

---

⁸⁴ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 74 en 133-136.

⁸⁵ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 248.

⁸⁶ Walaardt, *Geruisloos Inwilligen*, 16 en 247-307.

⁸⁷ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 247-307.

⁸⁸ M. Meijer, 'Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling', *Nemesis* 1:6 (1984) 269-274, In: NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936.

⁸⁹ Meijer, 'Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling', 269-274.

lichaamsbedekking, het vrijwillig of onvrijwillig verliezen van de maagdelijkheid of het maken van eigen keuzes met betrekking tot huwelijk en zwangerschap. Vrouwen konden in deze gevallen te maken krijgen met eerge relateerd geweld, steniging en zelfs doodslag.⁹⁰ Deze vorm van vervolging werd concreet zichtbaar in Iran, waarbij vrouwen tijdens de Iraanse revolutie in 1979 massaal protesteerden tegen de nieuwe verplichting voor vrouwen om gesluierd in het openbaar te treden.⁹¹ Uit het artikel van Marijke Meijer blijkt dat er maar enkele vrouwen in Nederland waren die binnen deze categorie vielen, doordat weinig van hen kans zagen om te vluchten.⁹² Ten tweede waren er vrouwen die vervolgd werden met een indirect doel, bijvoorbeeld om haar echtgenote, familie of de gehele bevolkingsgroep waartoe zij behoorden te treffen. Tijdens oorlog en gewapende conflicten werd (massa)verkrachting of bruidsroof gebruikt als middel voor psychologische oorlogsvoering om de vijand te vernederen of manipuleren. Een groot deel van de vluchtelingenvrouwen die in de jaren tachtig naar Nederland kwam, had te maken gekregen met deze vorm van vervolging. Voorbeelden uit onder meer Eritrea, Vietnam en Oost-Turkije waren bekend bij de VVN.⁹³ Als laatste konden vrouwen die politiek actief waren, vervolgd worden. De uitingsvorm was in dit geval specifiek gericht op het-vrouw-zijn, en kon bestaan uit seksuele mishandeling, verkrachting of marteling. Over deze vormen van vervolging werd door vluchtelingenvrouwen relatief weinig gedeeld door de traumatische herinneringen eraan en het taboe dat heerste. Vluchtelingenvrouwen uit Latijns-Amerikaanse landen hebben relatief het meeste verteld aan consulenten van de VVN over wat hun aan seksueel geweld is overkomen tijdens hun gevangenschap.⁹⁴

Het Nederlands asiel- en toelatingsbeleid in de jaren tachtig

Nederland presenteerde zich in de tweede helft van de twintigste eeuw nadrukkelijk niet als immigratieland.⁹⁵ Nederland was klein, overbevolkt, kende een woningnood en de economische recessie in de jaren tachtig zorgde voor grote werkloosheid. Toelating van immigranten vond plaats omdat het niet anders kon, met uitzondering van arbeidsmigranten of kennismigranten die een bijdrage konden leveren aan de Nederlandse welvaart.⁹⁶ Volgens Walaardt was de Nederlandse opstelling ten opzichte van asielzoekers en vluchtelingen feitelijk echter betrekkelijk ruimhartig, maar werd het asielbeleid gepresenteerd als restrictief om asielzoekers te weren.⁹⁷ De betrekkelijke ruimhartigheid werd mede veroorzaakt door de speelruimte die het vreemdelingenbeleid ambtenaren gaf. Tot de jaren vijftig bood de bestaande wetgeving omtrent het asiel- en toelatingsbeleid nauwelijks houvast aan hoor- en beslisambtenaren over het wel, al dan niet toekennen van een vluchtelingenstatus waardoor

---

⁹⁰ M. Meijer, *Vrouwenonderdrukking en seksueel geweld in relatie tot vluchtelingenschap*, Vluchtelingenwerk Nederland (1984) 11-17, In: NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936.

⁹¹ Schrover, 'Feminationalisme en hoe vrouwen belangrijk worden in het maatschappelijk debat', 97-122.

⁹² Meijer, 'Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling', 269-274.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 313-317.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

een uitkomst afhankelijk kon zijn van welke ambtenaar een procedure behandelde.⁹⁸ Dit veranderde in de jaren vijftig ingrijpend door het te Genève afgesloten Vluchtelingenverdrag van 28 juli 1951.⁹⁹ De Nederlandse regering ratificeerde het verdrag op 3 mei 1956.¹⁰⁰ Vanaf dat moment diende onderzocht te worden of een asielzoeker te erkennen was als vluchteling in de zin van artikel 1 om te bepalen of een persoon die asiel zocht in Nederland als vluchteling kon worden toegelaten. In het Verdrag werd een vluchteling als volgt gedefinieerd:

‘Elk persoon die uit gegronde vrees voor vervolging wegens zijn ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep of zijn politieke overtuiging, zich bevindt buiten het land waarvan hij de nationaliteit bezit, en die de bescherming van dat land niet kan of, uit hoofde van bovenbedoelde vrees, niet wil inroepen, of die, indien hij geen nationaliteit bezit en ten gevolge van bovenbedoelde gebeurtenissen verblijft buiten het land waar hij vroeger zijn gewone verblijfplaats had, daarheen niet kan of, uit hoofde van bovenbedoelde vrees, niet wil terugkeren.’¹⁰¹

Vluchtelingen die voldeden aan de definitie van het Verdrag werden verdragsvluchtelingen of conventievluchtelingen genoemd. Zij kregen de vluchtelingenstatus toebedeeld, ook wel de A-status genoemd.¹⁰² In sommige gevallen konden asielzoekers echter ook een andere status krijgen. Tussen 1974 en 1988 konden asielzoekers in aanmerking komen voor de B-status, ook wel de asielgerechtigde status genoemd. Een asielzoeker kon de B-status krijgen wanneer de beweegredenen van de asielzoeker om te vluchten van politieke aard waren, maar er geen of niet voldoende bewijs was voor een gegronde vrees voor vervolging.¹⁰³ Deze status is mede in het leven geroepen omdat er geen eenduidige definitie voor gegronde vrees was.¹⁰⁴ Na 1980 konden asielzoekers ook de C-status krijgen wanneer de vluchtredekenen van humanitaire aard waren waardoor terugkeer naar het herkomstland onmogelijk was.¹⁰⁵ De C-status maakte het mogelijk om (herhaling van) inhumane situaties te voorkomen.

De reden dat vluchtelingenvrouwen te maken kregen met moeizame en langdurige juridische procedures, was dat zij vaak niet voldeden aan het profiel van een vluchteling zoals die was geschetst in het Vluchtelingenverdrag. Vrouwen zouden minder openlijk politiek actief zijn dan mannen omdat ze hun activiteiten in de privésfeer verrichtten.¹⁰⁶ Hierdoor was voldoen aan of bewijs verzamelen voor de criteria van de A-status complex, in het bijzonder bij vervolging op grond van een politieke

---

⁹⁸ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 58-65.

⁹⁹ Verdrag betreffende de status van vluchtelingen, Genève, 28-07-1951 [<https://wetten.overheid.nl/BWBV0001002/1956-08-01>] (Laatst geraadpleegd: 03-08-2020).

¹⁰⁰ Weiler en Wijnkoop, 'Jullie hebben de klok, wij hebben de tijd', 81-109.

¹⁰¹ Verdrag betreffende de status van vluchtelingen, Genève, 28-07-1951.

¹⁰² Walaardt, *Geruisloos Inwilligen*, 13-17.

¹⁰³ Walaardt, *Geruisloos Inwilligen*, 36.

¹⁰⁴ Weiler en Wijnkoop, 'Jullie hebben de klok, wij hebben de tijd', 81-109.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Walaardt, *Geruisloos Inwilligen*, 26.

overtuiging of behoren tot een sociale groep. De B-status, en later ook de C-status, boden uitkomst voor vrouwen die de gegronde vrees voor vervolging niet of niet voldoende aannemelijk konden maken. Marijke Meijer wijst in haar artikel over de status van vluchtelingenvrouwen echter op het ‘gevaar’ van het toekennen van de B-status, omdat deze verblijfstitel kon worden gebruikt om de principiële discussie over de relatie van vrouwenonderdrukking en de status van vluchtelingen te omzeilen.¹⁰⁷ Het evalueren en eventueel herdefiniëren van het Vluchtelingenverdrag bleef uit door het toekennen van alternatieve verblijfstitels.

2.2 – De oprichting van het bureau Vrouwenwerk

Het bureau Vrouwenwerk was begin 1980 ontstaan met het idee om ‘iets’ te doen voor vluchtelingenvrouwen, vanuit de constatering dat er tot op dat moment nog weinig aandacht was voor het feit dat er steeds meer vluchtelingenvrouwen naar Nederland kwamen.¹⁰⁸ Zowel in het beleid van de VVN als in het overheidsbeleid met betrekking tot asiel en minderheden hadden vrouwen een ondergeschikte rol en onzichtbare positie. De VVN legde tot de jaren tachtig uitsluitend voor mannelijke asielzoekers een dossier aan, waarbij vrouwen alleen als gezinslid (vrouw of dochter) opgenomen werden in de dossiervorming. Hierdoor werden vrouwen uitsluitend als volgmigrant gezien met tot gevolg dat vluchtelingenvrouwen bij aankomst in Nederland in een afhankelijke positie werden geplaatst.¹⁰⁹ De werkwijze van de organisatie sloot aan op de manier hoe de Nederlandse overheid naar vluchtelingenvrouwen keek. Tot 1980 was de toelating tot Nederland en de opvang en begeleiding hoofdzakelijk afgestemd op mannen. Vrouwen kregen veelal geen zelfstandige verblijfsvergunning en bij het inventariseren van integratiemogelijkheden werd de positie van de man als uitgangspunt genomen.¹¹⁰

Initiatiefneemster Marijke Meijer, sociologe en tevens consultant bij de VVN, speelde een cruciale rol in de oprichting van het vrouwenproject. In haar autobiografie schreef zij:

‘In het najaar van 1979 was ik een heel eind opgeschoven naar de feministische kant. Mijn opdracht om een gedecentraliseerde, landelijk dekkende, hulpverleningsstructuur te creëren, was klaar. Ik was toe aan een nieuwe stap. Dat zou iets met vrouwen of voor vrouwen moeten zijn. [...] Bij de directie heb ik laten weten dat ik op de fusiedatum van 1 februari 1980 niet mee zou gaan in de algemene organisatie VVN en ik drong aan op een formeel ontslag, zodat ik een werkeloosheidsuitkering zou kunnen aanvragen en de handen vrij had om mijn plan uit te werken.’¹¹¹

¹⁰⁷ Meijer, ‘Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling’, 269-274.

¹⁰⁸ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1141, *Jaarverslag vrouwenproject 1980/1981*.

¹⁰⁹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Voorstel vrouwenproject*.

¹¹⁰ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *Pionieren, Differentiëren, Integreeren*.

¹¹¹ M. Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 134, In: NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1262.

Door de fusie van de onafhankelijke Vereniging Voor Vluchtelingen en de Nederlandse Stichting Vluchtelingenwerk werden in het najaar van 1979 sollicitatiegesprekken gevoerd voor de functies in de nieuwe VVN-organisatie. Marijke Meijer schreef:

*'De avond voor de allerlaatste dag van de sollicitatiegesprekken bedacht ik me dat er nog weinig bekend was over vluchtelingenvrouwen, dat daarover nog nooit iets was onderzocht of geschreven. Uit eigen ervaringen zag ik een aantal verbeterpunten. Bijvoorbeeld: getrouwde vrouwen hadden geen eigen dossier, maar stonden op bladzijde drie van het dossier van hun man; als een functionaris naar werk- en opleidingsmogelijkheden zocht, keek hij doorgaans alleen naar de vooropleiding van de man. Daar viel nog wel wat te doen, vond ik. De volgende ochtend om acht uur heb ik het bestuurslid gebeld die de laatste sollicitatiegesprekken zou voeren op die dag. Ik heb tegen hem gezegd dat ik die laatste dag alsnog wilde solliciteren en wel naar werk dat niet was aangeboden.'*¹¹²

Het sollicitatiegesprek van Marijke Meijer pakte succesvol uit. Na een terreinverkenning, goedkeuring van het centrale bestuur en een projectfinanciering kon op 1 februari 1980 het vrouwenproject van start gaan.¹¹³ Binnen de VVN kreeg Marijke Meijer in 1980 een parttime baan om te investeren in de opzet van het Vrouwenwerk. In een verslag naar aanleiding van een gesprek met Marijke Meijer in 1980 werd de kritische vraag gesteld of het feit dat ze maar een parttime baan toebedeeld kreeg, een uiting van tegenwerking was binnen de VVN. Op deze vraag was haar antwoord:

*'Binnen de instelling bestaan eigenlijk geen echte weerstanden. Wat ik dit jaar moet doen is bewijzen dat er behoefte bestaat aan dit soort werk. In het welzijnswerk krijg je geen subsidie voor ideeën; in de praktijk moet aangetoond worden dat het werk nodig is. [...] Het werken met vrouwen blijft tot nu toe erg klooiën; uit allerlei potjes wat geld proberen te slepen. Er moeten structurele oplossingen komen.'*¹¹⁴

In 1980 werd het voorstel voor het vrouwenproject aan het bestuur van de VVN gepresenteerd.¹¹⁵ Het vrouwenproject had tot doel de problematiek van vluchtelingenvrouwen te inventariseren en uit te werken, terreinen aan te duiden waarop gewerkt moest worden en daarin prioriteiten te stellen. Vervolgens zouden manieren en methoden ontwikkeld worden om met vluchtelingenvrouwen te werken. Door dit samen te doen met de vrouwen die in de praktijk werkten, zou het theoretisch verzamelde werk steeds een onmiddellijke toepassing in de praktijk vinden.¹¹⁶

In het eerste jaarverslag van het vrouwenproject werden uitgangspunten, doelstellingen,

---

¹¹² Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 134.

¹¹³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1141, *Jaarverslag vrouwenproject 1980/1981*.

¹¹⁴ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1262, *Verslag van het gesprek met Marijke Meijer, Medewerkster bij de VVN, 20 maart 1980*.

¹¹⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Voorstel vrouwenproject*.

¹¹⁶ Ibidem.

doelgroepen en begripsbepalingen geformuleerd. Vanaf de pioniersfase werden de volgende doelstellingen nagestreefd:

- 1) *'Het vrouwvriendelijker maken van de VVN.*
- 2) *Het werken met vluchtelingenvrouwen te verkennen, verder te ontwikkelen, te stimuleren en te ondersteunen.'*¹¹⁷

Tevens werd er gekozen voor vier activiteiten die de kern van de eerste fase zouden gaan vormen.¹¹⁸ Ten eerste werd het emancipatie- en etnisch minderhedenbeleid gevolgd en werden kritische vragen gesteld over de positie van vluchtelingenvrouwen. Correspondentie over het overheidsbeleid vond plaats met ambtenaren, beslismedewerkers en andere belangenorganisaties. Ten tweede werden initiatieven van vluchtelingenvrouwen die zich aandienden bij Vrouwenwerk actief ondersteund door middel van consultatie en advies. Vrijwilligers probeerden te bemiddelen en faciliteren in de zelforganisatie van vluchtelingenvrouwen. Ten derde werd er informatie verzameld over de situatie in de landen van herkomst van vluchtelingenvrouwen, hun positie in Nederland en over werken met vluchtelingenvrouwen. Vervolgens werd deze informatie geherformuleerd en gebundeld in publicaties voor verschillende doelgroepen zoals beleidsmakers, belangenorganisaties en vluchtelingenwerkers.¹¹⁹

Centraal binnen het vluchtelingenvrouwenwerk stonden twee doelgroepen: vluchtelingenvrouwen en vluchtelingenwerksters.¹²⁰ Volgens de initiatiefneemsters van het bureau verdiende de hulpverlening voor en het beleid omtrent vluchtelingenvrouwen een genderspecifieke aanpak.¹²¹ De vluchtredenen van vrouwen konden aanzienlijk afwijken van de vluchtredenen van mannen. Dit gold eveneens voor de omstandigheden waar vluchtelingenvrouwen zowel in het land van herkomst als het nieuwe vestigingsland mee te maken kregen. Vluchtelingenvrouwen bevonden zich zeer regelmatig in een geïsoleerdere omgeving. Dit werd in Nederland alleen nog maar versterkt, doordat de rol van vrouwen in de Nederlandse samenleving over het algemeen anders was dan de rol die vluchtelingenvrouwen in hun thuisland vervulden:

*'In haar moederland behoorde ze tot een bepaalde groep en had haar contacten in de 'vrouwenwereld', in de familie, de buurt en het dorp. Hier in Nederland valt dat allemaal weg. Doordat de vluchtelingenvrouw hier vaak veel geïsoleerder blijft dan de man, krijgt zij ook geen goed inzicht op de samenleving hier en kan zij daar nauwelijks handelend optreden.'*¹²²

---

¹¹⁷ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1141, *Jaarverslag vrouwenprojekt 1980/1981.*

¹¹⁸ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Vrouwenprojekt Vluchtelingenwerk 1^e jaarverslag 1980.*

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Brief van Marijke Meijer aan bestuur VVN m.b.t. toto-lotto-gelden.*

¹²² Ibidem.

Het doel van het vrouwenproject was om de geïsoleerde positie van vluchtelingenvrouwen te doorbreken en om een grotere participatie aan het leven in Nederland mogelijk te maken.¹²³ De nadruk op de geïsoleerde positie van vluchtelingenvrouwen lijkt in de brief met betrekking tot totolotto-projecten voornamelijk gebruikt om de noodzaak van het vrouwenproject aan te tonen. Dit was nodig omdat er tot op dat moment nog geen afzonderlijke aandacht voor vluchtelingenvrouwen was geweest. Hierdoor moesten argumenten en bewijs verzameld worden om draagvlak voor het vrouwenproject te creëren en om in aanmerking te komen voor subsidies. Het benoemen van de geïsoleerde positie of slachtofferrol van vluchtelingenvrouwen kon hier aan bijdragen.¹²⁴ Dit gold eveneens voor de publiciteit rondom de situaties in conflictgebieden, bijvoorbeeld over de verslechterde positie van vrouwen tijdens de Islamitische revolutie in Iran.¹²⁵

De tweede doelgroep van het project bestond uit vluchtelingenwerksters. Te zien was dat bij het vrouwenproject voornamelijk vrouwen betrokken waren.¹²⁶ In de documentatie van het Vrouwenwerk werd weinig ingegaan op het profiel en de beweegredenen van vrouwenwerksters. Namenlijsten zijn sporadisch opgenomen in het archief, maar over de achtergronden van werkkrachten en vrijwilligers is weinig gedocumenteerd.¹²⁷ Marijke Meijer schreef in haar autobiografie over vluchtelingenvrouwenwerksters:

*'De Nederlandse vrouwen die contact onderhielden met vluchtelingenvrouwen, deden dit vanuit een totaal andere positie en met een duidelijk ontwikkeld feministisch bewustzijn. Degenen die ik in het vizier kreeg waren in de eerste plaats natuurlijk onze eigen maatschappelijke werksters en vrijwilligers, maar ook taaldocenten, iemand van het arbeidsbureau en artsen. Ik bracht zoveel mogelijk vrouwen samen en stimuleerde activiteiten en discussies.'*¹²⁸

Uit dit citaat blijkt dat de meeste vluchtelingenvrouwenwerksters uit het maatschappelijk werkveld kwamen. Beweegredenen van vluchtelingenwerksters hadden relatie tot de zorgende aard en de maatschappelijke betrokkenheid van vrouwen.¹²⁹ Opvallender is de rol van het feminisme in het Vrouwenwerk. In het voorgaande citaat werd het feministisch bewustzijn onder vluchtelingenvrouwenwerksters nadrukkelijk genoemd en in de eerste grote publicatie van het

---

¹²³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Brief van Marijke Meijer aan bestuur VVN m.b.t. totolotto-gelden*.

¹²⁴ Schrover, 'Migrantenvrouwen in de slachtofferrol', 69-90.

¹²⁵ Schrover, 'Feminationalisme en hoe vrouwen belangrijk worden in het maatschappelijk debat', 97-122.

¹²⁶ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Deelnemerslijst voor het Vrouwenproject-weekend 19-20 dec. 1980*; NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1141, *Vrouwenprojectverslag 1980/1981*.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 135.

¹²⁹ Dit is bevestigd in correspondentie met vluchtelingenvrouwenwerkster José Niekus die in 1980 in dienst trad bij de VVN. Zij solliciteerde destijds uit maatschappelijke betrokkenheid en werd consulente bij de afdeling 'Huisvesting en Voorlichting'. José werd niet veel later door Marijke Meijer gevraagd voor het Vrouwenwerk, mede door haar expertise op het gebied van vrouwengeschiedenis.

vrouwenproject wordt de rol van feminisme in het vluchtelingenwerk uitgebreid besproken.¹³⁰ Veel problemen van vluchtelingenvrouwen waren aldus de schrijfsters van het boekje ook de problemen van andere vrouwen in Nederland, zoals werkgelegenheid, onderwijs, de beschikking over eigen lichaam en de kennis ervan, vrijheid van seksualiteit en vooral vrijheid om op eigen wijze en met zelf ontwikkelde middelen te kunnen strijden tegen schendingen van de mensenrechten en misdaden tegen de vrouw.¹³¹ Deze constatering impliceert dat het vluchtelingenvrouwenwerk onderdeel uitmaakte van de bredere vrouwenbeweging. Ellen Arps schreef echter in *Vluchtelingenvrouwen, een vluchtschrift over vrouwen daar en hier* dat het moeilijk was om van een duidelijke feministische lijn te spreken binnen het vrouwenproject van de VVN.¹³² Later schreef zij:

*'Feministisch werken betekent meedenken en meepraten over de manier waarop vrouwen worden onderdrukt en hoe dit veranderd kan worden.'*¹³³

Indien de definitie van het Vrouwenproject met betrekking tot feministisch werken gevolgd wordt, lijkt er weldegelijk sprake van een feministische lijn in het Vrouwenproject. Het bewustzijn over de relatie tussen vrouwenwerk en feminisme is te verklaren aan de hand van de verschuivingen binnen de vrouwenbeweging waarbij steeds meer aandacht ontstond voor diversiteit. Andere vormen van maatschappelijke ongelijkheden, zoals racisme en discriminatie op grond van geaardheid, moesten in de jaren tachtig onderdeel uit gaan maken van de feministische strijd voor gelijkheid.¹³⁴

De identificatie van de situatie van vluchtelingenvrouwen, zowel in het land van herkomst als in Nederland, was een belangrijke uitgangspunt voor het bureau Vrouwenwerk om (juridische) dienstverlening voor vluchtelingenvrouwen mogelijk te maken. In de beginjaren van het vrouwenproject is hierbij een nadruk ontstaan op de situatie van Vietnamese-, Latijns-Amerikaanse-, Turks-Christelijke- en Eritrese vrouwen omdat deze etniciteiten sterk vertegenwoordigd waren onder vluchtelingenvrouwen in Nederland en doordat er al contacten waren met deze vrouwen.¹³⁵ Het doel van de verkenningsstudies naar de positie van vluchtelingenvrouwen was het verkrijgen van inzicht in hoe deze groep vrouwen in Nederland het best ondersteund en geholpen kon worden. Uit de verkenningsstudies naar de situatie van vluchtelingenvrouwen is gebleken dat normen, waarden en deugden een belangrijke rol speelden in het leven van vluchtelingenvrouwen.¹³⁶ Het bespreekbaar maken van en het verzamelen van bewijs over de situatie en vervolgingen in het land van herkomst speelden een cruciale rol in het vergroten van de slagingskansen van asielprocedures. In 1981 werd

---

¹³⁰ Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*.

¹³¹ Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*, 109.

¹³² Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*, 106.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Atria, *De tweede feministische golf* [<https://atria.nl/nieuws-publicaties/feminisme/feminisme-20e-eeuw/de-tweede-feministische-golf/>] (Laatst geraadpleegd: 1-9-2020).

¹³⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Vrouwenproject Vluchtelingenwerk 1^e jaarverslag 1980*; Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*, 135.

¹³⁶ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Vrouwenproject Vluchtelingenwerk 1^e jaarverslag 1980*.

daarom door Vrouwenwerk een onderzoek gepubliceerd over vluchtelingenvrouwen in het algemeen en werken met vluchtelingenvrouwen in het bijzonder.¹³⁷ Marijke Meijer schreef in haar autobiografie:

‘Op 2 september 1981 hadden we in den Haag een gesprek met mevrouw Til Gardeniers, de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, en boden we haar het eerste exemplaar aan van het boekje ‘Vluchtelingenvrouwen, een vluchtschrift over vrouwen hier en daar’. Zij stelde zich op het standpunt dat zij projecten met buitenlandse vrouwen als beleidsprioriteit beschouwde. Dat was een veel verder gaande uitspraak dan de positie die het bestuur van Vluchtelingenwerk innam. Ik leerde hiervan dat je ook van buiten naar binnen invloed kunt uitoefenen.’¹³⁸

De onderzoeken en brochures die het bureau Vrouwenwerk publiceerde, zorgden voor de verspreiding van betrouwbare informatie over vluchtelingenvrouwen en droegen bij aan de ontwikkeling van het idee waarin vrouwenwerk steeds meer werd gezien als een te onderscheiden vorm van vluchtelingenwerk.¹³⁹ Daarnaast ontwikkelde de VVN zich mede door deze publicaties als expert op het gebied van vluchtelingenvrouwen. Het ontwikkelen van een expert-status kon bijdragen aan de opbouw van deskundig aanzien, wat kon leiden tot een plaats aan tafel bij werkgroepen en adviescommissies van de overheid.¹⁴⁰ Het opbouwen van een duurzame relatie met de overheid was vervolgens een cruciale stap in het realiseren van structurele beleidsverandering.

Om de gestelde doelen te kunnen bewerkstelligen, was het creëren van continuïteit belangrijk. Na het eerste jaar werd geconstateerd dat de kortlopende projectfinanciering hierbij fungeerde als een handicap.¹⁴¹ Subsiëring voor de financiering van één of meerdere formatieplaatsen kon hier verandering in brengen. Hoewel het bewustzijn over het effect van de economische recessie in de jaren tachtig op de subsidiemogelijkheden niet direct was terug te zien in de projectvoorstellen en werkplannen van het project, bleek het dichtdraaien van de subsidiekraan weldegelijk van invloed. Er werd door vrijwilligers binnen het vrouwenproject uitgebreid geïnventariseerd welke subsidiemogelijkheden er waren voor het vrouwenproject en eigen activiteiten en projecten van vluchtelingenvrouwen.¹⁴² Hierbij werd geconstateerd dat er bij het aanvragen van subsidie rekening gehouden moest worden met enkele criteria, zoals een duidelijke lijn met derdewereldproblematiek, een politiek gezien progressief karakter en op de lange termijn een zelfvoorzienend karakter.¹⁴³ De eerdere uitspraak van Marijke Meijer, waarin zij benadrukte dat vrouwenwerk gebaseerd was op ‘het

---

¹³⁷ Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*.

¹³⁸ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 136.

¹³⁹ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 137.

¹⁴⁰ Schrover, Vosters en Glynn, ‘NGOs and West European Migration Governance’, 189-217.

¹⁴¹ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 137.

¹⁴² Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*, 119; NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1262, *Verslag van het gesprek met Marijke Meijer, Medewerkster bij de VVN, 20 maart 1980*.

¹⁴³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Inventarisatie van subsidiemogelijkheden waar vluchtelingenvrouwen gebruik van kunnen maken*.

binnenslepen van geld uit allerlei potjes’, duidde er tevens op dat het krijgen van financiële ondersteuning niet als vanzelfsprekend werd gezien.¹⁴⁴ Uiteindelijk kreeg bureau Vrouwenwerk in 1982 één vaste parttime formatieplaats die werd gefinancierd uit lottogelden door het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM).¹⁴⁵ Deze plaats werd toebedeeld aan initiatiefneemster Marijke Meijer. Vanaf 1 januari 1982 was het vrouwenproject niet langer van tijdelijke aard, maar werd vrouwenwerk een vaste en zelfstandige functie binnen het vluchtelingenwerk.¹⁴⁶

2.3 – Conclusies

Op de vraag *hoe* de VVN in de pioniersfase van Vrouwenwerk probeerde invloed uit te oefenen op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen, valt te concluderen dat de VVN door middel van de oprichting van een apart bureau voor vluchtelingenvrouwen, de ondergeschikte positie van vluchtelingenvrouwen binnen de organisatie probeerde op te heffen. Door het bureau Vrouwenwerk een vaste en zelfstandige plek binnen de VVN te geven, werd beïnvloeding van de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen mogelijk. Door betrouwbare informatie over de positie van vluchtelingenvrouwen te publiceren, ontwikkelde het bureau in de beginjaren een expert-status. Deze status werd ingezet om een plek te bemachtigen aan tafel bij de beleidsmakers van de overheid om verdere doelstellingen met betrekking tot de status van vluchtelingenvrouwen te behartigen. Dit is in lijn met wat politicologen Weiler en Brändli *inside lobby* noemden en wat historici Schrover, Vosters en Glynn als de ontwikkeling van deskundig aanzien zagen.¹⁴⁷

Op de vraag *of* het vrouwenproject een succes werd in de pioniersfase, lijkt het antwoord ‘ja’. Door een zelfstandig en vast bureau voor vluchtelingenvrouwen op te richten binnen de VVN, werd de organisatie vrouwvriendelijker. Het doel om het werken met vluchtelingenvrouwen te verkennen en verder te ontwikkelen, werd in de pioniersfase actief nagestreefd. Op de vraag *waarom* het vrouwenproject een succes werd in de pioniersfase, lijken drie verklaringen aannemelijk. Ten eerste had het bureau Vrouwenwerk een uniek karakter. Tot de oprichting van het vrouwenproject was er nog geen afzonderlijke aandacht geweest voor vluchtelingenvrouwen. De constatering dat het bureau zich inzette voor een onderbelichte, geïsoleerde en kwetsbare groep, zorgde voor moreel aanzien.¹⁴⁸ Ten tweede bleek er draagvlak voor een apart bureau, waardoor het vrouwenproject een succes kon worden in de pioniersfase. Het draagvlak werd onder meer verworven bij vrouwenwerksters. De beweegredenen van vluchtelingenwerksters binnen het vrouwenproject van de VVN hadden betrekking tot het sociaal-maatschappelijk werk dat zij deden, hun maatschappelijke betrokkenheid en

---

¹⁴⁴ Meijer, *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*, 119; NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1262, *Verslag van het gesprek met Marijke Meijer, Medewerksters bij de VVN, 20 maart 1980*.

¹⁴⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *Pionieren, Differentiëren, Integreeren*.

¹⁴⁶ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 137.

¹⁴⁷ Weiler en Brändli, ‘Inside vs. Outside Lobbying’, 745-766; Schrover, Vosters en Glynn, ‘NGOs and West European Migration Governance’, 189-217.

¹⁴⁸ Schrover, Vosters en Glynn, ‘NGOs and West European Migration Governance’, 189-217.

hun feministisch gedachtegoed. Door het deskundig en moreel aanzien dat het bureau ontwikkelde, werd toegang tot ambtenaren en politici verkregen. Het draagvlak dat verworven werd bij deze actoren was cruciaal voor het realiseren van structurele verandering. De derde verklaring voor het succes in de pioniersfase was de creatie van continuïteit. Door de subsidie voor één vaste formatieplaats was het vrouwenproject vanaf 1 januari 1982 niet langer van tijdelijke aard en werd het vrouwenwerk een vaste en zelfstandige functie binnen het vluchtelingenwerk.

Geconcludeerd kan worden dat er in de pioniersfase enkele factoren en actoren van invloed zijn geweest op het werk van het bureau Vrouwenwerk. De veranderingen in de vluchtelingenmigratie en aandacht voor oorlogen, rampen en mistanden in het buitenland zorgden voor meer aandacht voor vluchtelingenvrouwen. De *historische context* is hierdoor een belangrijke factor geweest. Ten tweede fungeerden de zwakke status en positie van vluchtelingenvrouwen als de belangrijkste redenen om het Vrouwenwerk op te richten, waardoor *het profiel van de doelgroep* van invloed was. Ten derde zorgde het draagvlak dat zowel binnen als buiten de organisatie werd verkregen op korte termijn voor toestemming voor de oprichting van het bureau en op lange termijn voor de creatie van continuïteit, waardoor *draagvlak* evengoed invloedrijk was. Als laatste fungeerde de ondergeschikte positie van vluchtelingenvrouwen in zowel het interne beleid van de VVN als het overheidsbeleid en de constatering dat zij vaak niet voldeden aan het profiel van een vluchteling zoals die was geschetst in het Vluchtelingenverdrag als redenen om het Vrouwenwerk op te richten, waardoor *beleid* een evidente rol speelde. Ook waren er in de pioniersfase invloedrijke actoren. Ten eerste waren dit de *vluchtelingenvrouwen zelf*, door de toenemende zichtbaarheid voor hun problematische positie, status en achtergrond. Ten tweede vormden de *betaalde krachten en vrijwilligers* een belangrijke rol in de oprichting van het bureau Vrouwenwerk door de noodzaak van het werk intern en extern te behartigen. Hoewel in de pioniersfase de basis werd gelegd voor duurzame relaties met *ambtenaren* en *politici*, werd hun invloed pas concreet definieerbaar in de volgende fase.

Tabel 3 Factoren die van invloed waren op het werk en succes van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Historische context
Profiel van de doelgroep
(Publiek) draagvlak
Beleid

Tabel 4 Actoren die van invloed waren op het werk en succes van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Vluchtelingenvrouwen
Betaalde krachten en vrijwilligers

Hoofdstuk 3 – De differentiatiefase

De differentiatiefase van het bureau Vrouwenwerk loopt van 1982 tot en met 1990. Vrouwenwerk heeft zich in haar tienjarig bestaan gedifferentieerd in vier gebieden: lobbyactiviteiten met betrekking tot de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen, zelforganisatieontwikkeling van vluchtelingenvrouwen, identificatie van de situatie van vluchtelingenvrouwen zowel in Nederland als in het land van herkomst en het stimuleren van werkgelegenheid.¹⁴⁹ Omdat de identificatie van de situatie van vluchtelingenvrouwen in de pioniersfase al aan bod is gekomen, worden in dit hoofdstuk de drie overige activiteiten met betrekking tot de differentiatiefase nader geanalyseerd.

3.1 – Beleidsbeïnvloeding en lobbyactiviteiten

In de periode 1982 tot en met 1988 zijn lobbyactiviteiten en beleidsbeïnvloeding een cruciale rol gaan spelen in de werkplannen van het bureau Vrouwenwerk.¹⁵⁰ De lobby- en beïnvloedingsactiviteiten hadden betrekking tot het asiel-, minderheden- en emancipatiebeleid en het interne beleid van de organisatie zelf. Uit de documentatie van Vrouwenwerk blijkt echter dat lobbyactiviteiten en belangenbehartiging al voor 1982 plaatsvonden. In 1980 verscheen een concept-minderhedennota die door de VVN kritisch werd ontvangen.¹⁵¹ Uit intern en extern commentaar op deze nota bleek dat de organisatie van mening was dat specificering in de nota ontbrak en dat de groep minderheden in de nota sterk gehomogeniseerd werd:

‘Over vluchtelingenvrouwen wordt in de nota niets gezegd. Er wordt gesproken over “vrouwen uit minderheden”. Hieronder vallen echter zeer uiteenlopende groepen vrouwen. Ook de groep van vluchtelingenvrouwen op zich is heterogeen. Uitwerking van het minderhedenbeleid zal én vrouwspecifiek én groepsspecifiek moeten zijn.’¹⁵²

Verschillen en overeenkomsten tussen minderheden werden verdoezeld en vluchtelingenvrouwen werden nauwelijks genoemd. Indien vrouwen benoemd werden, lag de focus voornamelijk op de achterstand van deze groep en op de weinige resultaten die in het verleden naar aanleiding van de maatregelen en initiatieven geboekt waren.¹⁵³ De VVN probeerde door middel van opmerkingen en commentaar op specifieke onderdelen van de ontwerpnota meer aandacht te vragen voor de diversiteit van de groep minderheden. Aanbevelingen hadden betrekking op onderzoek, methodiekontwikkeling, emancipatie, kadervorming, rigide functiescheidingen en de mogelijke behoefte aan vrouwencentra.¹⁵⁴ Tevens benadrukte de VVN de noodzaak van het betrekken van sociaal-cultureel werk in de algemene

---

¹⁴⁹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *Pionieren, Differentiëren, Integreren*.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Opmerkingen op ontwerp-minderhedennota 1980*; NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Commentaar op ontwerp-minderhedennota*.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Opmerkingen op ontwerp-minderhedennota 1980*; NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Commentaar op ontwerp-minderhedennota*.

kaders van het beleid. In de gehele minderhedenconceptnota ontbraken dergelijke instanties en werd het vrouwenproject van de VVN niet genoemd terwijl dit een uniek project was voor haar tijd.¹⁵⁵

Waar het bij het minderhedenbeleid voornamelijk bleef bij het geven van commentaar op nieuw verschenen nota's, ontstond rondom de rechtspositie van vluchtelingenvrouwen een langdurige en uitgebreide *advocacy*.¹⁵⁶ Het 'politiek' maken van vrouwenonderdrukking werd door de VVN gezien als dé manier om asielverlening aan vluchtelingenvrouwen omvangrijker te maken.¹⁵⁷ Het Nederlands asielbeleid had betrekking tot het Vluchtelingenverdrag, waardoor de lobbyactiviteiten zich richtten op de kwestie in hoeverre sekse geschaard konden worden onder één van de vijf asielgronden die in het verdrag waren opgenomen. In Nederland heeft de kwestie zich in eerste instantie toegespitst op de vraag in hoeverre seksueel geweld tegen vrouwen grond voor een vluchtelingstatus kon vormen. In 1984 bleek uit de Memorie van Toelichting van het ministerie van Justitie dat in Nederland sekse of seksueel geweld tegen vrouwen opzichzelfstaand niet kon leiden tot de erkenning van het vluchtelingschap.¹⁵⁸ In relatie tot een discriminatoire overtuiging, politieke redenen of het behoren tot een bepaalde sociale groep kon seksueel geweld wél leiden tot aanspraak op de B-status. Bovendien stelde de staatssecretaris dat het terugzenden van vrouwen die in culturele of politieke context in aanraking waren gekomen met seksueel geweld in strijd zou zijn met de humanitaire gronden. Hiermee doelde de staatssecretaris op de C-status die in dergelijke gevallen toegekend kon worden.¹⁵⁹

Dat de kwestie rondom de rechtspositie van vluchtelingenvrouwen zich in eerste instantie toespitste op de vraag in hoeverre seksueel geweld tegen vrouwen grond kon vormen voor vluchtelingschap, was niet onverklaarbaar. De VVN sprong in op het destijds recentelijk ontworpen overheidsbeleid met betrekking tot het bestrijden van seksueel geweld tegen meisjes en vrouwen. In juni 1982 werd door de overheid een studieconferentie over seksueel geweld georganiseerd waarbij door de VVN speciale aandacht werd gevraagd voor seksueel geweld tegen vluchtelingenvrouwen.¹⁶⁰ Na de studieconferentie werd seksueel geweld tegen vluchtelingenvrouwen opgenomen in de beleidsnota van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en de justitiële begroting van 1984. Marijke Meijer beschreef in haar autobiografie het nut van de lobbyactiviteiten:

'Als zo 'n issue eenmaal door een ministerie is benoemd en in een nota is gezet, dan kunnen er door de politiek besluiten genomen worden. Als die besluiten de voorstellen in de nota

---

¹⁵⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Opmerkingen op ontwerp-minderhedennota 1980*; NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1119, *Commentaar op ontwerp-minderhedennota*.

¹⁵⁶ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *Pionieren, Differentiëren, Integreren*.

¹⁵⁷ Meijer, 'Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling', 269-274.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1141, *Jaarverslag van het project 'seksueel geweld tegen vluchtelingenvrouwen' 1984*.

*ondersteunen, dan wordt geld beschikbaar gesteld voor de uitvoering ervan. Dat waren de lessen die ik leerde in die tijd.*¹⁶¹

De werkzaamheden van de VVN sloten aan bij het destijds recentelijk ontworpen overheidsbeleid, waardoor de directie Coördinatie Emancipatiebeleid (DCE) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in 1983 bereid bleek om het werk van het bureau Vrouwenwerk te ondersteunen met een subsidie voor een driejarig emancipatieproject en een onderzoek naar de justitiële dossiergegevens van vluchtelingenvrouwen.¹⁶² Door de subsidiëring konden twee werknemers gedurende een periode van drie jaar 25 uur per week werken aan de emancipatie en versterking van de rechtspositie van vluchtelingenvrouwen.

Het project rondom seksueel geweld kende twee kanten: de hulpverlenings- en de asielkant.¹⁶³ De hulpverleningskant was gericht op het bespreekbaar maken van seksueel geweld. Naast dat het belangrijk was om tijdens het beoordelen van een vluchtverhaal onderscheid te maken tussen de vorm en de grond van vrouwenonderdrukking, bleek het in eerste instantie al een opgave om het element van vrouwenonderdrukking te herkennen.¹⁶⁴ De ervaringen met onderdrukking en vervolging lagen zeer gevoelig en bovendien heerste er een taboe rondom seksueel geweld, waardoor het regelmatig voor kwam dat vluchtelingenvrouwen deze ervaringen niet benoemden tijdens de verhoren.¹⁶⁵ Bovendien werd seksueel geweld tijdens verhoren veelvuldig niet herkend of erkend, waardoor deze elementen vervolgens niet werden meegenomen in de afweging voor een vluchtelingenstatus.¹⁶⁶ Dit kwam mede doordat er niet de juiste vragen werden gesteld, er niet altijd een veilig klimaat was tijdens verhoren en ambtenaren voornamelijk mannen waren waardoor vrouwen meer moeite hadden om ervaringen met seksueel geweld te bespreken. De VVN lobbyde voor het stellen van seksegerichte vragen tijdens verhoren die specifiek gericht waren op het traceren van seksueel geweld. Tevens drong de VVN aan op het aanstellen van meer vrouwelijke ambtenaren om tijdens de verhoren een veilig klimaat te creëren.¹⁶⁷ De VVN probeerde zelf ook bij te dragen aan de creatie van een veilig klimaat om seksueel geweld bespreekbaar te maken door praatgroepen te organiseren en op de langere termijn bij te dragen aan de zelforganisatie van vluchtelingenvrouwen.

De asielkant van het project was gericht op de toekenning van een vluchtelingenstatus.¹⁶⁸ Een visie die in de jaren tachtig steeds meer draagvlak kreeg, was dat vrouwen die vervolgd werden om

---

¹⁶¹ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 139.

¹⁶² NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1141, *Jaarverslag van het project 'seksueel geweld tegen vluchtelingenvrouwen' 1984*.

¹⁶³ VluchtelingenWerk, *Seksueel geweld, "je hebt haast geen toekomst meer"* (Amsterdam 1987).

¹⁶⁴ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936, *Seksueel en/of sekse gerelateerd geweld in relatie tot de verlening van asiel aan vrouwen, rapport van de werkgroep vrouwelijke vluchtelingen 1988*; Meijer, 'Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling', 269-274.

¹⁶⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *M. Meijer, Refugee Women: Visions and Revisions on the oppression of women as related to the refugee status. (Rights to Asylum) sept. 1987*.

¹⁶⁶ Meijer, 'Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling'.

¹⁶⁷ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936, *Seksueel en/of sekse gerelateerd geweld in relatie tot de verlening van asiel aan vrouwen, rapport van de werkgroep vrouwelijke vluchtelingen 1988*.

¹⁶⁸ VluchtelingenWerk, *Seksueel geweld, "je hebt haast geen toekomst meer"*.

het-vrouw-zijn gerekend konden worden tot de groep die te maken kreeg met vervolging door het behoren tot een sociale groep.¹⁶⁹ Op deze manier werd sekse ondergebracht binnen één van de vijf gronden van het Vluchtelingenverdrag. Hierbij ging het niet om sekse in biologische zin, maar om de sociale positie die een sekse kreeg toebedeeld.¹⁷⁰ Het bestuur van de VVN vond het wenselijk om een zeer concreet standpunt te ontwikkelen inzake het eventuele aanknopingspunt in het vluchtelingenverdrag om te komen tot erkenning en toelating van vrouwen die het slachtoffer waren geworden van discriminatoire behandeling.¹⁷¹ Op 11 april 1985 werd dit standpunt als volgt geformuleerd:

‘Vluchtelingenwerk stelt zich op het standpunt dat onder vervolging wegens het behoren tot een bepaalde sociale groep ook vervolging wegens de sociale positie op grond van sekse kan worden begrepen. Dit kan met name het geval zijn in situaties waarin de achterstelling van vrouwen in de samenleving in strijd met internationaal rechterlijke maatschaven geïnstitutionaliseerd is, en waarin vrouwen, die zich tegen deze achterstelling verzetten, of zich eraan onttrekken, worden geconfronteerd met ingrijpende dwangmaatregelen, hetzij van de overheid, hetzij van de omgeving zonder dat de overheid daartegen beschermt.’¹⁷²

Voor de VVN was het cruciaal om op het internationaal strijdtoneel draagvlak te creëren voor dit nieuw ontwikkelde standpunt, omdat het Vluchtelingenverdrag het uitgangspunt van de internationale vluchtelingenbescherming vormde. Verandering kon louter gerealiseerd worden wanneer een meerderheid van de aangesloten landen hier het nut en de noodzaak van in zou zien. Hierdoor werd de *advocacy* gericht op nationale én internationale organisaties en autoriteiten. De VN had in 1975 de *Decade for Women* uitgeroepen, een decennium dat in het teken zou staan van het oplossen van vrouwenproblemen.¹⁷³ Het decennium zou afgesloten worden met de *World Women’s Conference* te Nairobi in 1985, een cruciaal moment voor de VVN om de situatie van vluchtelingenvrouwen onder de aandacht te brengen. De internationalisering van de missie van de VVN begon met de organisatie van een internationale conferentie over vluchtelingenvrouwen te Soesterberg in 1985. Tijdens het *International Seminar on Refugee Women* te Soesterberg wist de VVN 37 vertegenwoordigers van 23 internationale organisaties bij elkaar te brengen. Het doel van de conferentie was om op internationaal niveau seksueel geweld en de status van vrouwelijke vluchtelingen onder de aandacht te brengen. Tevens zou de conferentie dienen als tussenstap naar Nairobi, waarbij te Soesterberg groot Europees draagvlak gecreëerd kon worden.¹⁷⁴ De rol van publiciteit werd hierbij niet onderschat:

---

¹⁶⁹ Meijer, ‘Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling’, 269-274.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 143.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1134, *World Conference of the United Nations Decade for Women: Equality, development and peace, 1980*.

¹⁷⁴ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 163.

*'Al maanden van tevoren had José een plan gemaakt voor de aanpak van de pers en publiciteit en had ze voorbereidende contacten gelegd met tijdschriften, week- en dagbladen en met de radio en televisie. Zij bereidde mij voor op de verschillende media, zodat ik gedurende die drie dagen dat ik de leiding had van het seminar, telkens in een minimum van tijd tussen de verschillende programma's door de verschillende radioverslaggevers e.d. te woord kan staan. Ik hoefde alleen maar José te volgen naar een apart perskamertje en terwijl we over de gang liepen vertelde José mij voor welk programma het was en welke accenten ik moest leggen. Jarenlang hard werken samengebald in vijf minuten op de radio en op de televisie.'*¹⁷⁵

Publicaties verschenen in Het Parool, De Waarheid en het Nederlands Dagblad en er was een item in het actualiteitenprogramma van de Interkerkelijke Omroep Nederland op de woensdagavond.¹⁷⁶

Opvallend is dat tot de conferentie te Soesterberg geen expliciete aandacht is gegeven aan de rol van en interactie met de media. Het kan zo zijn dat de inzet van publiciteit weldegelijk overwogen is of op kleine schaal is toegepast, maar dat dit niet gedocumenteerd is. Mijn perceptie is dat het bewustzijn over de rol en de wel, al dan niet toegevoegde waarde van publiciteit er weldegelijk was. Waar de VVN in andere campagnes gebruik maakte van personificatie, werden de specifieke verhalen van vluchtelingenvrouwen op de achtergrond gehouden door de gevoeligheid van de kwestie en context.¹⁷⁷

Door de *inside lobby*-strategie werd het zwaartepunt gelegd op de beleidsmatige en juridische kant van de kwestie. De conferentie te Soesterberg bleek echter een strategisch moment om wél gebruik te maken van de media door de gebalanceerde, feitelijke en deskundige discussies die gevoerd werden op het gebied van seksueel geweld en de status van vluchtelingenvrouwen. De tien aanbevelingen die tijdens de conferentie onder begeleiding van het Vrouwenwerk werden geformuleerd, vormden niet alleen een leidraad om berichtgeving in de media sturing te geven, maar dienden ook als basis voor de missie en visie die in de daaropvolgende jaren werden gevolgd:

1 – Governments should recognise as forms of persecution, leading to the granting of refugee status, social and institutionalized forms of oppression of women which contravene international juridical standards and constitute a violation of human rights and should take measures to bring this to public attention.

2 – In addition to the Resolution of the European Parliament, governments should consider the oppression of women, under the circumstances described in recommendation 1, as persecution under the terms of the Refugee Convention; and should recognise that persecution, because of a person's belonging to a particular social group, can also include persecution because of social position based on sexual status.

3 – Asylum policies should include the right of residence for women, if the husband/father should die/leave/separate or divorce. In addition, women should be encouraged to apply separately for asylum.

¹⁷⁵ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 163.

¹⁷⁶ Het Parool, 'Grens open voor verkrachte vrouw', 25-05-1985; De Waarheid, 'Vervolgde op basis van sekse is ook vluchteling', 28-05-1985; Nederlands Dagblad, 'Vervolgde op basis van sekse is ook vluchteling', 29-05-1985; Correspondentie met consulent José Niekus.

¹⁷⁷ Vosters, *VluchtelingenWerk Nederland: Een studie over 35 jaar beleidsbeïnvloeding*, 5.

- 4** – Policy makers should actively consult and involve refugee women in the decision-making process affecting refugees, and should employ refugee women at all levels of refugee work.
- 5** – Welfare and refugee assistance organisations should recognise refugee women as individuals with special needs and not only as dependents; in their policies they should recognise the necessity for special services for refugee women and provide funds for the implementation of such funds.
- 6** – Welfare and refugee organisations should support refugee women’s own organisations and their activities.
- 7** – International, national and local welfare and refugee assistance organisations should establish a focal point, with permanent staff for refugee women’s issues.
- 8** – Welfare and refugee assistance organisations should provide comprehensive statistics on the number of refugee women, as well as a breakdown according to age and background, and should undertake cultural-anthropological as sociological studies about the position of women within the refugee group.
- 9** – The network contact person in each country who is acting a promotor and source of information, should be consulted and receive the full cooperation of the welfare and refugee assistance organisations concerning refugee women’s issues.
- 10** – Welfare and refugee assistance organisations, especially those participating in the European Consultation on Refugee and Exiles, are urgently requested to advocate, implement and observe these recommendations in their perspective countries.¹⁷⁸

Naar aanleiding van de conferentie te Soesterberg werd het samenwerkingsverband de ‘*International Network on Refugee Women*’ opgericht.¹⁷⁹ Binnen dit internationale samenwerkingsverband waren afgevaardigden van allerlei Europese belangenorganisaties vertegenwoordigd. De VVN wierp zich op als secretariaat van het netwerk en nam de verantwoordelijkheid voor het schrijven van een verslag over de conferentie.¹⁸⁰ Duidelijk werd dat het uitwerken en onder de aandacht brengen van de aanbevelingen een tijdrovende maar cruciale verantwoordelijkheid was om op lange termijn structurele verandering teweeg te kunnen brengen. Het eerstvolgende moment om het draagvlak voor de te Soesterberg geformuleerde aanbevelingen uit te breiden, diende zich enkele maanden later aan toen de VVN uitgenodigd werd om deel te nemen aan de *NGO Working Group on Refugee Women* te Genève. Bij deze werkgroep waren organisaties van over de hele wereld vertegenwoordigd.¹⁸¹ De werkgroep te Genève vormde een voorproef voor de *World Women’s Conference* te Nairobi in 1985. De conferentie die de VVN in 1985 te Soesterberg organiseerde bleek op een cruciaal moment plaatsgevonden te hebben, doordat er tijdens de wereldvrouwenconferentie in Nairobi op het grootste podium voor vrouwenvraagstukken zeer specifiek aandacht gevraagd kon worden voor seksueel geweld en de status van vluchtelingenvrouwen. De aanbevelingen die op initiatief van het bureau Vrouwenwerk in Soesterberg opgesteld waren,

¹⁷⁸ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr.1139, *Seminar on Refugee Women, Recommendations*.

¹⁷⁹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr.1139, *Brief aan LKO m.b.t. secretariaat International Network on Refugee Women*.

¹⁸⁰ Ibidem.

¹⁸¹ Ibidem.

vormden concrete handvatten voor organisaties en overheden overal ter wereld om de situatie en status van vluchtelingenvrouwen te verbeteren. Kort na de conferentie in Nairobi werden de eerste resultaten op nationaal en internationaal niveau zichtbaar.¹⁸² Zo werd Marijke Meijer uitgenodigd door koningin Beatrix om haar te informeren over het vluchtelingenvrouwenvraagstuk en om de uitkomsten van de wereldvrouwenconferentie te Nairobi te delen. Bovendien ontstonden kort na de conferentie in diverse landen relevante activiteiten; in Duitsland werd een nationale conferentie georganiseerd, in Zwitserland werd een nationale werkgroep opgericht en werden vragen gesteld in het parlement en in Zweden werd een actieplan opgesteld. Bovendien diende de Nederlandse Europarlementariër Hedy d'Acona, voormalig staatssecretaris van Emancipatiezaken, een resolutie in die betrekking had tot de interpretatie van het Vluchtelingenverdrag en werd in de Executive Committee van de UNHCR tijdens een bijeenkomst in oktober 1985 besloten dat er landenrapporten opgesteld moesten worden over de rechtspositie van vrouwen en seksueel geweld. Tenslotte leidde de internationale *advocacy* tot de oprichting van een *Working Group on Refugee Women* in de top van de UNHCR in Genève.¹⁸³

De Nederlandse overheid was niet blind voor het draagvlak dat de VVN op mondiaal niveau wist te mobiliseren. Dit blijkt mede uit het feit dat de Nederlandse overheid steeds vaker beroep deed op de expertise van de VVN. De organisatie werd door de overheid regelmatig gevraagd om plaats te nemen in werkgroepen en adviescommissies om als expert op het gebied van vluchtelingenvrouwen een bijdrage te leveren aan het oplossen van vluchtelingenvrouwenvraagstukken. In 1988 werd de Adviescommissie Mensenrechten Buitenlands Beleid, waarin verschillende VVN-werknemers vertegenwoordigd waren, om advies gevraagd door het ministerie van Buitenlandse Zaken.¹⁸⁴ De vraag had betrekking tot de status van vrouwen die hun land waren ontvlucht omdat zij te maken hadden gekregen met wrede of onmenselijke behandeling vanwege de overtreding van sociale gebruiken in hun samenleving. Uit het advies van de commissie bleek wederom de cruciale rol van de asielfgrond 'het behoren tot een sociale groep' van het Vluchtelingenverdrag, door de brede interpretatie die er aan deze asielfgrond gegeven kon worden. De commissie concludeerde dat de overige vier gronden in vrijwel geen enkel geval grond voor een vluchtelingenstatus konden vormen voor vrouwen die te maken hadden gekregen met seksegerichte vervolging.¹⁸⁵ Later in 1988 verscheen een rapport van de werkgroep Vrouwelijke Vluchtelingen waarin wederom de VVN en daarnaast UNHCR, het ministerie van Justitie en het ministerie van Buitenlandse Zaken vertegenwoordigd waren.¹⁸⁶ De werkgroep boog zich over een vraagstuk met betrekking tot de relatie tussen seksueel of seksegericht geweld en asielfverlening aan vrouwen. De behandeling van het vraagstuk leidde tot

---

¹⁸² NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr.1139, *International Network on Refugee Women, present state of affairs*; Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 161 en 172.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *Concept advies vrouwelijke vluchtelingen: De status van de status van vrouwen die wrede of onmenselijke behandeling te duchten hebben vanwege overtreding van sociale gebruiken*.

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936, *Seksueel en/of sekse gerelateerd geweld in relatie tot de verlening van asielf aan vrouwen, rapport van de werkgroep vrouwelijke vluchtelingen 1988*.

concrete aanbevelingen voor het vrouwvriendelijker maken van asielpcedures waarbij de nadruk werd gelegd op het traceren en in perspectief plaatsen van ervaringen met seksueel geweld.¹⁸⁷

Ondanks het feit dat de VVN steeds regelmatig uitgenodigd werd als expert om mee te denken over vluchtelingenvrouwenvraagstukken, gingen de lobbyactiviteiten met betrekking tot de Nederlandse overheid ongestoord door. In een concept naslagwerk van het bureau Vrouwenwerk werd in 1989 kort samengevat welke pleitbezorgingen bij ministeries tot concrete resultaten hadden geleid. Hierbij werden onder andere het opnemen van vluchtelingenvrouwen als afzonderlijke groep in het emancipatie- en minderhedenbeleid van het ministerie van Sociale Zaken en het ministerie van Binnenlandse Zaken en de opdracht tot het formuleren van specifieke informatie over de positie van vrouwen in ambtsberichten van het ministerie van Buitenlandse Zaken genoemd. Bovendien heeft de uitgebreide *advocacy* geleid tot ruimere subsidiemogelijkheden voor onderzoek naar de positie van vluchtelingenvrouwen en projecten rondom hun emancipatie en integratie. Tot slot werd er in 1986 een vrouwenraad opgericht binnen het samenwerkingsverband van vluchtelingenbelangenbehartigers in Nederland: de Vluchtelingen Organisaties Nederland (VON).¹⁸⁸

3.2 – Zelforganisatie

Naar vluchtelingenvrouwen toe concretiseerde Vrouwenwerk haar doel door de zelforganisatie van vluchtelingenvrouwen te stimuleren en ondersteunen.¹⁸⁹ Onder zelforganisatie van vluchtelingenvrouwen werden alle formele en informele samenwerkingsverbanden verstaan, waarbinnen procesmatig en actief aan de positieverbetering van vluchtelingenvrouwen werd gewerkt.¹⁹⁰ Vanaf 1987 heeft Vrouwenwerk het zelforganisatiedoel uitgewerkt in diverse activiteiten zoals organisatieadviezen, kadertrainingen, bemiddeling bij het aanvragen van subsidies en ondersteuning in omgaan met publiciteit. Het onderscheid tussen migranten- en vluchtelingenvrouwen vertroebelde hierbij en het bureau begaf zich op een terrein waar al organisaties voor waren. Tevens probeerde het bureau vluchtelingenvrouwen meer te betrekken in de overkoepelende werkzaamheden van het bureau, door vluchtelingenvrouwen een bijdrage te laten leveren aan publicaties en hun input mee te nemen in het ontwerpen van nieuwe trainingsprogramma's.¹⁹¹

Het meer betrekken van vluchtelingenvrouwen in de missie was een ontwikkeling die ontstond na de constatering dat in de eerste bestaansjaren van Vrouwenwerk de nadruk voornamelijk had gelegen op de zwakke rechtspositie, de slachtofferrol en de hulpbehoefte van vluchtelingenvrouwen.¹⁹² Hoewel dit opging voor een deel van de vrouwen, was er ook een keerzijde. Doordat vluchtelingenvrouwen constant in termen van 'problemen' werden gedefinieerd, konden de

---

¹⁸⁷ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936, *Seksueel en/of sekse gerelateerd geweld in relatie tot de verlening van asiel aan vrouwen, rapport van de werkgroep vrouwelijke vluchtelingen 1988.*

¹⁸⁸ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Concept naslagwerk Vrouwenwerk 1989.*

¹⁸⁹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1116, *Pionieren, Differentiëren, Integreren.*

¹⁹⁰ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1145, *Hoe kunnen we het samendoen? Naar ondersteuning van zich organiserende buitenlandse vrouwen.*

¹⁹¹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Concept naslagwerk Vrouwenwerk 1989.*

¹⁹² Ibidem.

vrouwen ontmoedigd worden, waardoor het potentieel van de vrouwen op de achtergrond kon raken.¹⁹³ Om dit te voorkomen, leek de focus in de tweede helft van het bestaan van het bureau meer op de positieve kwaliteiten en ontwikkeling van vluchtelingenvrouwen gelegd te worden.

Volgens de VVN waren er vijf mogelijke beginsituaties voor de opzet van zelforganisaties van vluchtelingenvrouwen, namelijk: initiatief vanuit vrijwilligers of beroepskrachten, nieuwe initiatieven ontstaan vanuit reeds bestaande activiteiten, initiatief vanuit zelforganisaties van migranten- of vluchtelingenmannen, initiatieven vanuit de vluchtelingenvrouwen zelf of initiatief vanuit dringende problematiek.¹⁹⁴ Uit de inventarisatie bleek dat initiatieven van migranten- of vluchtelingenvrouwen zelf en initiatieven die ontstonden vanuit een zelforganisaties van mannen het meest succesvol waren in het opzetten van zelforganisaties van migranten- of vluchtelingenvrouwen. Tevens bleek dat op het moment van documenteren in alle gevallen waarin Nederlandse vrouwenwerksters het initiatief hadden genomen, het initiatief niet tot zelforganisatie had geleid.¹⁹⁵ Deze uitkomst leidde tot de vraag hoe initiatieven van Nederlandse vrijwilligsters of beroepskrachten op korte- en lange termijn wél konden leiden tot zelforganisatie.

Volgens Vrouwenwerk konden zelforganisaties van vluchtelingenvrouwen alleen succesvol worden indien de doelstellingen en de richting van de organisaties door de vluchtelingenvrouwen zelf geformuleerd werden. Nederlandse organisaties zoals de VVN konden hierbij slechts voorwaardenscheppend zijn.¹⁹⁶ Nederlandse betaalde krachten en vrijwilligers voelden zich hierbij geregeld machteloos, doordat zij moeite ervaarden in de communicatie en het maken van afspraken met buitenlandse vrouwen. Het oprichten van zelforganisaties was echter voor de meeste migranten- en vluchtelingenvrouwen een onbekend fenomeen, waardoor de steun en begeleiding van Nederlandse vrijwilligers en beroepskrachten onmisbaar bleek. Toch zorgde deze mate van afhankelijkheid voor complexiteit en frustraties, bleek uit een artikel van de VVN:

‘Buitenlandse vrouwen in (zelf)organisaties hebben terecht kritiek op Nederlandse vrouwen die hun mening en beslissingen opdringen. Buitenlandse vrouwen worden vaak onderschat. Niet als volwaardig beschouwd en als product van de Nederlandse samenleving gezien als ze hier hun opleiding hebben gehad en werken. Ze willen eigen keuzes maken en hun eigen tempo bepalen, zelf beslissingen nemen en hun eigen stem laten horen. Het mag niet voorkomen dat ze waar dan ook in Nederland een decoratieve functie toebedeeld krijgen of als alibi fungeren. We wonen samen in Nederland en moeten solidair samenwerken.’¹⁹⁷

---

¹⁹³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1132, *Concept naslagwerk Vrouwenwerk 1989*.

¹⁹⁴ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1145, *Beginsituaties voor zelforganisatie*.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1145, *Hoe kunnen we het samendoen? Naar ondersteuning van zich organiserende buitenlandse vrouwen*.

¹⁹⁷ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1145, *Samenwerking tussen buitenlandse en Nederlandse vrouwen*.

Uit dit citaat blijkt wederom dat Vrouwenwerk in de tweede helft van haar bestaan afstand wilde nemen van de nadruk op de afhankelijke rol en slachtofferpositie van vluchtelingenvrouwen. In deze sterke oproep tot begrip en solidariteit werden voornamelijk Nederlandse vrouwen aangesproken.

Uit evaluaties van voorgaande initiatieven met betrekking tot de oprichting van zelforganisaties werd duidelijk dat twee werkvormen positieve uitwerking hadden. Ten eerste bleek de samenwerking tussen een zelforganisatie met eigen kaders in combinatie met een steuncomité bestaande uit Nederlandse beroepskrachten en vrijwilligers potentieel succesvol.¹⁹⁸ De buitenlandse vrouwen organiseerden en faciliteerden zoveel mogelijk hun eigen activiteiten en werkzaamheden zelf, maar Nederlandse vrouwen boden onder andere ondersteuning in het aanvragen van subsidies en het uitwerken van voorlichtingscampagnes gericht aan de Nederlandse maatschappij. Deze werkvorm werd voornamelijk ingezet bij de zelforganisatievorming van Turkse en Marokkaanse migrantenvrouwen, zoals bij de Turkse organisatie H.T.K.B.¹⁹⁹ De Turkse vrouwenorganisatie was sterk linksgeoriënteerd en zag zichzelf meer als een organisatie die vecht tegen klassenstrijd of racisme, dan een organisatie die vecht voor vrouwenrechten.²⁰⁰ In de financiering van de organisatie speelde de ondersteuning van Nederlandse vrouwen een belangrijke rol. Deze mate van afhankelijkheid werd vergroot op het moment dat de subsidiemogelijkheden minder werden, maar mogelijkheden bleven bestaan voor vrouwenorganisaties. Nederlandse vrouwen wisten beter hoe ze een subsidieaanvraag moesten opstellen en welke doelstellingen het succes op overheidssteun zouden vergroten. Door het Nederlands subsidiebeleid werden migrantenvrouwen afhankelijk van vrijwilligers en verloren zij de controle over hun organisatiedoelstellingen. De samenwerking tussen een zelforganisatie met eigen kaders in combinatie met een steuncomité bleek hierdoor op de lange termijn, mede door het subsidiebeleid van de overheid, toch niet succesvol.²⁰¹

De tweede potentieel succesvolle werkvorm was het bieden van ondersteuning in kadervorming door het geven van kadertrainingen.²⁰² Deze werkvorm bleek voornamelijk geschikt voor vluchtelingenvrouwen omdat deze vrouwen niet of weinig in aanraking waren gekomen met zelforganisatievorming. Hoewel zelforganisatieontwikkeling binnen de VVN pas vanaf 1987 concrete uitwerking kreeg, bleken relevante activiteiten ook al eerder plaatsgevonden te hebben. In 1982 organiseerde de VVN een 'Vrouwen Oriënteren zich in de Samenleving'-cursus in samenwerking met de vereniging van Chileense vrouwen en het VOS-werk.²⁰³ De cursus had tot doel de kadervorming van Chileense vrouwen te ontwikkelen en deskundigheid van Nederlandse werksoorten te bevorderen. In de eerste helft van 1982 werden iedere twee weken bijeenkomsten georganiseerd waarin diverse

---

¹⁹⁸ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1145, *Samenwerking tussen buitenlandse en Nederlandse vrouwen*.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Schrover, 'Multiculturalism, dependent residence status and honour killings', 231-254.

²⁰¹ Ibidem; Ghorashi, 'From absolute invisibility to extreme visibility', 75-92.

²⁰² NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1145, *Samenwerking tussen buitenlandse en Nederlandse vrouwen*.

²⁰³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1147, *Verslag VOS-cursus met Chileense vrouwen*.

thema's besproken werden, zoals de historische context van Nederland, de vrouwenbeweging, Chileense vrouwen in ballingschap, leven en opvoeden in een cross-culturele omgeving, seksualiteit en zelforganisatiestrategieën.²⁰⁴ In het voorjaar van 1987 bleek dat er bij vluchtelingenvrouwen uit verschillende culturen op collectief niveau behoefte was aan meer contact met vluchtelingenvrouwen uit eenzelfde positie, handvatten voor het opzetten van zelforganisaties en informatievoorziening met betrekking tot hun rechtspositie en het Nederlands emancipatiebeleid.²⁰⁵ Van 27 tot en met 29 augustus 1987 werd gehoor gegeven aan deze vraag en vond een eerste kadertraining plaats.²⁰⁶ Bij deze training waren vluchtelingenvrouwen uit Eritrea, Iran, Oeganda, Vietnam, Chili, Cambodja en Nederland aanwezig. De training werd in samenwerking met het bureau ISIS gegeven, dat gespecialiseerd was in het geven van cross-culturele kadertrainingen, en zou een verbindend, informatief en ondersteunend karakter krijgen. In het trainingsweekend werd uitgebreid stilgestaan bij identiteitsvorming, leiderschap, het opstellen van een organisatie-model en conflicthantering.²⁰⁷

Begin jaren negentig formuleerde de VVN nieuwe doelstellingen met betrekking tot de zelforganisatie van vluchtelingenvrouwen, onder meer door het leggen van een bredere basis door ook lokale vestigingen van de VVN te betrekken in de zelforganisatie van vluchtelingenvrouwen en door mee te werken aan de realisatie van het beleid van zelforganisaties.²⁰⁸ De VVN deed dit in samenwerking met de VON-vrouwenraad. Het werk van de VVN en VON-vrouwenraad viel onder de functies 'begeleiding' en 'ontwikkeling' van de landelijke subsidieregeling vluchtelingen, minderheden en asielzoekers (LSVMA), waardoor de VVN in de gelegenheid was om een consultant aan te stellen. De werkzaamheden werden tussen de twee organisaties verdeeld. Dagelijkse begeleiding, bestaande uit inhoudelijke, organisatorische, uitvoerende en financiële aspecten van organisatievorming, werd uitgevoerd door de VON-vrouwenraad. Het trainende aspect, door middel van scholingen, cursussen en trainingen, werd uitgevoerd door de VVN. Desondanks was er veel interactie tussen deze werkzaamheden en fungeerde de VVN als achtervanger voor organisaties die niet begeleid werden door de VON-vrouwenraad.²⁰⁹

3.3 – Werkgelegenheid

Naar vluchtelingenvrouwen toe concretiseerde Vrouwenwerk haar doel door voorlichtingsdagen, projecten en activiteiten te organiseren met betrekking tot werkgelegenheid. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig heeft Vrouwenwerk het werkgelegenheidsdoel uitgewerkt door voorlichtingsdagen te organiseren, projecten op te zetten en een handleiding voor vluchtelingenvrouwen en werkgelegenheid te schrijven. De specifieke aandacht voor de werkgelegenheid van vluchtelingenvrouwen paste in de

---

²⁰⁴ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1147, *Verslag VOS-cursus met Chileense vrouwen*.

²⁰⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1149, *Verslag kadertraining vluchtelingenvrouwen*.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1164, *Doelstellingen inzake zelforganisaties voor de komende jaren*.

²⁰⁹ Ibidem.

ontwikkeling die plaatsvond in de tweede helft van het bestaan van Vrouwenwerk waarbij meer beroep werd gedaan op het potentieel en de ontwikkeling van vluchtelingenvrouwen.

In maart 1989 startte de VVN een werkgelegenheidsproject ‘Emplooi’.²¹⁰ Het project ging uit van een persoonlijke directe bemiddeling van werkloze vluchtelingen door oud-ondernemers. Vluchtelingen waren vaak niet bekend met de complexiteit van de Nederlandse arbeidsmarkt en ervaarden problemen in het leggen van contacten met potentiële werkgevers. Oud-ondernemers beschikten vaak over een breed netwerk, waardoor beroep werd gedaan op hun netwerk en expertise. In het eerste jaar van het project zijn door het maatwerk dat het project mogelijk maakte 120 vluchtelingen aan een baan geholpen.²¹¹ Het aantal vrouwen dat aan werk was gekomen door het project ‘Emplooi’ was echter laag en representeerde op geen enkele wijze het percentage vrouwen in de vluchtelingenpopulatie.²¹² De VVN streefde naar een evenredige werkwijze waardoor binnen Vrouwenwerk het project “Femplooi” als onderdeel van het project “Emplooi” gelanceerd werd.²¹³ Het doel van het project was om binnen een termijn van twee jaar het percentage vrouwen dat via de VVN aan werk was gekomen, op te schroeven naar 25 procent. Dit doel moest behaald worden door oud-ondernemers bewust te maken van de situatie van vluchtelingenvrouwen, het inschakelen van Arbeidshulpverlening voor vrouwen, het ‘vertalen’ van arbeidsomstandighedenmaatregelen en het aanstellen van extra vrouwen binnen de organisatie zelf.²¹⁴ Tevens werden er verschillende subprojecten ontwikkeld. Eind jaren tachtig werd bijvoorbeeld het project “10 vluchtelingenvrouwen aan het werk” opgezet.²¹⁵ Het project had tot doel tien vluchtelingenvrouwen via een partnerschap van (vrouwen)organisaties aan het werk te krijgen. Het project zou op deze manier bijdragen aan de bredere missie waarin het uitbreiden van de economische zelfstandigheid van vluchtelingenvrouwen centraal stond. Er werd gekozen voor een concreet en beperkt aantal vrouwen om precieze en persoonlijke begeleiding te kunnen bieden. De succeservaringen van de tien vluchtelingenvrouwen zouden vervolgens kunnen dienen als inspiratie of stimulans voor andere vrouwen.

Op 6 april 1990 werd in samenwerking met de VON-vrouwenraad en met een subsidiëring van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een voorlichtingsdag voor vluchtelingenvrouwen georganiseerd.²¹⁶ De beoogde doelstelling van de voorlichtingsdag was een bijdrage te leveren aan de betere informatievoorziening omtrent werkgelegenheid. Gesteld werd dat vluchtelingenvrouwen in de beginjaren van de jaren negentig nog weinig hadden kunnen profiteren van het economisch herstel dat plaatsvond eind jaren tachtig. Drie concrete aanleidingen voor het

---

²¹⁰ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1163, *Persbericht: Emplooi: succesvol werkgelegenheidsproject voor vluchtelingen*.

²¹¹ Ibidem.

²¹² NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1163, *Vrouwen in Emplooi*.

²¹³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr 1163, *Project Femplooi*.

²¹⁴ Ibidem.

²¹⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1120, *Werkgelegenheidsprojecten: 10 vluchtelingenvrouwen aan het werk*.

²¹⁶ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1163, *Voorlichtingsdag werkgelegenheid, vrouwelijke vluchtelingen*.

organiseren van de voorlichtingsdag werden geformuleerd. Ten eerste was de werkloosheid onder vluchtelingenvrouwen hoog. Van de werkzoekende vluchtelingen in Nederland was in 1990 twintig tot dertig procent vrouw. De tweede reden was dat bemiddelende instanties moeite ervaarden in het leggen van contact met vluchtelingenvrouwen doordat het wervingssysteem werkzoekende vluchtelingenvrouwen niet wist te traceren. Als laatste werd geconstateerd dat vluchtelingenvrouwen doorgaans onvoldoende inzicht hadden in de arbeidsmarktsituatie in Nederland en in de mogelijkheden en wegen om aan werk te komen.²¹⁷ Dat er onder vluchtelingenvrouwen behoefte was aan een dergelijke voorlichtingsdag, bleek uit de opkomst. Maar liefst 90 vluchtelingenvrouwen en 13 vluchtelingenvrouwenwerksters waren aanwezig bij de voorlichtingsdag. Bovendien was er een kinderopvang gerealiseerd, waardoor ook moeders in de gelegenheid waren om de dag bij te wonen. Bij de werving van participanten is gebruik gemaakt van een wervingscampagne, van de lokale bureaus en van het werkgelegenheidsproject 'Emplooi' voor mannelijke vluchtelingen. Mannen die betrokken waren bij dit project, kregen de vraag: 'Is het aanmeldformulier van toepassing op uw eigen vrouw? Zo niet, geef het dan aan een andere vrouw'.²¹⁸ Deze wervingsmethodiek duidt op een eerste stap naar de integratie van het Vrouwenwerk in het algemene werk van de VVN.

3.4 – Conclusies

Naar aanleiding van de vraag *hoe* het vrouwenproject in de differentiatiefase probeerde invloed uit te oefenen op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen, valt te concluderen dat het overgrote deel van het werk gecentraliseerd plaatsvond vanuit het landelijk bureau in Amsterdam. Vrouwenwerk richtte zich op een specifieke groep, waardoor er onvoldoende capaciteit was om het werk te decentraliseren. Dankzij overheidssubsidies konden enkele consultants aangesteld worden, maar er waren niet voldoende mogelijkheden om het werk gedecentraliseerd evenveel impact te laten maken als op centraal niveau gebeurde. Dit had gevolgen voor de manier waarop Vrouwenwerk probeerde invloed uit te oefenen op de positie van vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig. Het zwaartepunt kwam te liggen op lobbyactiviteiten en beleidsbeïnvloeding. Op grote schaal werd door middel van *inside lobby* geprobeerd de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen te beïnvloeden. Door seksueel geweld en de status van vluchtelingenvrouwen bespreekbaar te maken, werd getracht zowel de rechtspositie als het persoonlijk leven van vluchtelingenvrouwen te verbeteren. Op kleinere schaal concretiseerde Vrouwenwerk haar doel tot zelforganisatie en werkgelegenheid. Het uitvoeren van deze doelstellingen bracht complexiteit met zich mee, omdat deze twee werkzaamheden vroegen om een individuele en lokale aanpak maar het werk van het bureau over het algemeen gecentraliseerd plaatsvond. Waar de beleidsbeïnvloeding en lobbyactiviteiten een doorlopende *advocacy* werden, vond het werk rondom de zelforganisatie en werkgelegenheid van vluchtelingenvrouwen daarom projectmatig en gefragmenteerd plaats.

---

²¹⁷ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1163, *Voorlichtingsdag werkgelegenheid, vrouwelijke vluchtelingen*.

²¹⁸ Ibidem.

Op de vraag *of* het vrouwenproject een succes werd in de differentiatiefase, lijkt het antwoord wederom ‘ja’. Het doel om de situatie van vluchtelingen vrouwen aan de orde te krijgen en in de beroepspraktijk te ontwikkelen, slaagde. Op de vraag *waarom* het Vrouwenwerk een succes werd, lijkt een aantal verklaringen aannemelijk. Het succes van de lobbyactiviteiten en beleidsbeïnvloeding valt op drie manieren te verklaren. Ten eerste bleek dat de VVN in haar doelstellingen aansluiting zocht bij het overheidsbeleid waardoor draagvlak bij de overheid ontstond. Deze strategie werd concreet zichtbaar bij het project rondom seksueel geweld dat naadloos aansloot op het destijds recentelijk ontworpen overheidsbeleid met betrekking tot het bestrijden van seksueel geweld tegen meisjes en vrouwen. Ten tweede viel het succes te verklaren door het draagvlak dat nationaal en internationaal werd verworven. Bij de te Soesterberg georganiseerde conferentie in 1985 wist de VVN uiteenlopende nationale en internationale organisaties samen te brengen en op strategische wijze de media in te zetten, waardoor een homogene boodschap met betrekking tot de status van vluchtelingenvrouwen uitgedragen kon worden. Een derde verklaring voor het succes had betrekking tot de symbiotische relatie die ontstond tussen het Vrouwenwerk en de Nederlandse overheid. Door het deskundig en moreel aanzien van het bureau, deed de Nederlandse overheid in toenemende mate beroep op de expertise van de VVN. De werkzaamheden met betrekking tot zelforganisatie en werkgelegenheid kregen pas écht vorm in de laatste jaren van het bestaan van het bureau, waardoor de impact die gemaakt kon worden van andere aard was dan het lobbywerk en de beleidsbeïnvloeding. De constatering dat in de beginjaren van Vrouwenwerk de focus voornamelijk had gelegen op de slachtofferrol en de hulpbehoevendheid van vluchtelingenvrouwen, bracht echter wel een transitie teweeg. De verschuiving in de benadering van vluchtelingenvrouwen droeg positief bij aan het werk met betrekking tot zelforganisatie en werkgelegenheid.

Geconcludeerd kan worden dat door de verschillende doelstellingen en werkterreinen die ontstonden in de differentiatiefase, het niet mogelijk is om eenduidig te formuleren welke factoren en actoren van invloed zijn geweest op het werk van het bureau Vrouwenwerk. Duidelijk is wel dat van de verwachte symbiotische relatie tussen de verschillende werkzaamheden van het bureau, nauwelijks sprake was. De verschillende werkzaamheden droegen bij aan de in de pioniersfase gestelde doelstellingen, maar vonden afzonderlijk plaats en remden of versterkten elkaar nauwelijks. Onderstaande tabellen geven een overzicht van de belangrijkste factoren en actoren, maar voor een duidelijke en specifieke verklaring is differentiatie noodzakelijk.

Tabel 5 Factoren die van invloed kunnen zijn geweest op de beïnvloedingspraktijken van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Beleid
Publiciteit
(Internationale) samenwerking

Tabel 6 Actoren die van invloed kunnen zijn geweest op de beïnvloedingspraktijken van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Betaalde krachten en vrijwilligers
Ambtenaren
Politici
Andere lobbygroepen en belangenorganisaties

Hoofdstuk 4 – De integratiefase

De integratiefase van het bureau Vrouwenwerk loopt van 1990 tot en met 1993. Vanaf het begin van haar bestaan is het de bedoeling geweest om het vluchtelingenvrouwenwerk te ontwikkelen en vervolgens te integreren in de VVN als werkonderdeel. In dit hoofdstuk analyseer ik de werkzaamheden met betrekking tot de integratie van Vrouwenwerk nader.

4.1 – Procedurele richtlijnen en organisatievoorstel

In het stafrapport “Op weg naar kwaliteitsverbetering” dat in 1990 verscheen, werd aangegeven dat het Vrouwenwerk binnen twee jaar als apart specialisme afgebouwd moest zijn en geïntegreerd diende te worden binnen het gehele werkterrein van de VVN.²¹⁹ In het voorstel voor de integratie van Vrouwenwerk werd een tijdspad genoemd van 1 januari 1991 tot en met 1 januari 1993.²²⁰ Op 1 januari 1993 zou het volwaardige integratieproces voltooid moeten zijn. Hieronder werd verstaan:

- 1) *‘Dat binnen elk werkveld/taakgebied dat door Vluchtelingenwerk wordt bestreken [...], de belangen van en concrete voorzieningen voor vluchtelingenvrouwen, structureel en evenredig zijn opgenomen. Dit geldt zowel voor de beleidsmatige kant als voor als voor concrete voorzieningen en activiteiten.*
- 2) *Consulenten, beleidsmedewerkers, plaatsvervangende hoofden en hoofden van afdelingen, op het werkterrein waar zij verantwoordelijkheid voor dragen, de belangen van vrouwelijke vluchtelingen kunnen uitdragen, zowel intern als extern, zowel mondeling als schriftelijk.*
- 3) *Op grond van een tweejarig integratieproces een apart consulentenschap Vrouwenwerk overbodig zou zijn.*²²¹

Vrouwenwerk heeft naar aanleiding van het stafrapport “Op weg naar kwaliteitsverbetering” een organisatievoorstel met procedurele richtlijnen opgesteld. De richtlijnen en stimuleringsmaatregelen hadden betrekking tot werkplannen, taakvelden, werkgroepen, consulenten, bewakingsmechanismen en eindtermen.²²² De richtlijnen voor de werkplannen moesten er voor zorgen dat in iedere fase van beleidsvorming en –voering vluchtelingenvrouwen benoemd en betrokken zouden worden. In de praktijk betekende dit dat in ieder werkplan een paragraaf werd opgenomen waarin tot uitdrukking gebracht zou worden wat de initiatieven waren met betrekking tot de doelgroep vrouwen. Bovendien zou binnen iedere afdeling een evenredig deel ten goede moeten komen aan de categorie vluchtelingenvrouwen. Eenzelfde boodschap werd geformuleerd voor taakgebieden en werkgroepen. Aanvullend werden de volgende richtlijnen opgesteld:

---

²¹⁹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Stafrapport ‘Op weg naar kwaliteitsverbetering’*.

²²⁰ Ibidem.

²²¹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Een evaluatie van tien jaar Vrouwenwerk*.

²²² Ibidem.

- 1) *'Er dient in ieder taakgebied dat op generalistische basis wordt uitgevoerd, aangegeven te worden wat er specifiek voor vrouwen ontwikkeld is. Dit kunnen voorzieningen of activiteiten zijn, maar ook kennis of inzicht. [...]*
- 2) *Ook de taakvelden die op specialistische wijze worden uitgevoerd, dienen aan te geven wat zij specifiek doen voor de doelgroep vrouwen, waar er leemtes zijn en op welke wijze deze leemtes kunnen worden opgevuld. [...]*
- 3) *Ieder taakgebied dient bij het uitbrengen of ontwikkelen van (schriftelijk) materiaal, bestemd voor consulenten, VluchtelingenWerkgroepen en asielzoekers/vluchtelingen, integraal aandacht te besteden aan de categorie vrouwen.*²²³

Indien mogelijk kon het vluchtelingenvrouwenvraagstuk geïntegreerd worden in de werkzaamheden en projecten die al liepen. Voor zover er nog geen concrete invulling was gegeven, kregen de afdelingen de opdracht dit wel te doen. Met betrekking tot de richtlijnen voor scholingen en trainingen, werd gesteld dat het exclusieve deel voor vluchtelingenvrouwen opgeheven moest worden en geïntegreerd diende te worden in de reeds bestaande scholingen en trainingen. Trainingen die specifiek gericht waren op vluchtelingenvrouwen, onder meer met betrekking tot seksueel geweld en kadervorming, zouden hierdoor niet meer nodig zijn. De al bestaande werkgroepen dienden gemotiveerd te worden om zich óók in te zetten voor vluchtelingenvrouwen, waarbij het organiseren van een groeppendag eenmaal per jaar zou kunnen fungeren als overbruggings- en stimuleringsmaatregel. Voor consulenten werd gesteld dat eenieder als generalist of specialist deskundigheid moest verwerven over vluchtelingenvrouwen. De inzet van deskundigheidsbevordering diende nadrukkelijk tot uiting te komen in werkevaluaties en functioneringsgesprekken.²²⁴

Om al deze richtlijnen en doelstellingen met betrekking tot de integratiefase te bewerkstelligen, introduceerde Vrouwenwerk concepten voor trajecten en categorieën. Een goede operationalisering van deze concepten zou een sterke basis voor de integratie van het Vrouwenwerk vormen.²²⁵ Bij het categoriseren maakte het bureau onderscheid tussen mannen en vrouwen, en werd de groep vrouwen opgedeeld in leeftijdscategorieën: meisjes van 0 tot en 16 jaar, vrouwen van 16 tot 45 jaar en vrouwen van 45 jaar en ouder. Per segment werd een beschrijving met doelstellingen opgesteld, waarbij ingezet werd op economische zelfstandigheid, toetreding tot de arbeidsmarkt, zelfbeschikking en maatschappelijke participatie.²²⁶ Het formuleren van marktsegmenten en een productdifferentiatie legde de basis voor kwaliteitsverbetering, waarbij ondanks het versterken van een homogene missie toch recht werd gedaan aan de verschillen binnen de doelgroep. Deze commerciële benadering van de doelgroep paste bij de professionalisering en kwaliteitsverbetering van de VVN in de jaren negentig.

---

²²³ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Concept voorstel integratie Vrouwenwerk*.

²²⁴ Ibidem.

²²⁵ Ibidem.

²²⁶ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Eindtermen integratie vrouwenwerk*.

4.2 – Integratie van de differentiatiegebieden

Het rapport “Op weg naar kwaliteitsverbetering” fungeerde als startschot voor het integratieproces van 1 januari 1991 tot en met 1 januari 1993.²²⁷ Wanneer men echter kritisch kijkt, was het integratieproces van Vrouwenwerk tweedelig en gedeeltelijk al tien jaar aan de gang. Een doelstelling die helemaal in het begin van haar bestaan geformuleerd was, het vrouwvriendelijker maken van de VVN, was enerzijds onderdeel van de integratiefase maar anderzijds ook een doorlopend proces. Vrouwenwerk schreef in haar evaluatie van tien jaar Vrouwenwerk hier het volgende over:

‘Dat integreren in de organisatie is een moeilijke taak gebleken. Dit is mede te wijten aan de hiërarchisering van de organisatie waarbij de tweede doelstelling van de functie (het vrouwvriendelijker maken van de organisatie) geheel van de tafel is verdwenen. De consultants van Vrouwenwerk zijn in de nieuwe hiërarchie op een zodanige plaats ingedeeld dat ze nog maar weinig bevoegdheid hadden om veranderingen in de organisatie als geheel door te voeren. Het management liet een gat ontstaan.’²²⁸

Hoewel het bestuur van de VVN opdracht had gegeven voor de integratie van het bureau Vrouwenwerk, leek niet iedereen binnen de organisatie hier op te zitten wachten of klaar voor te zijn. Deze constatering bleek op verschillende momenten in de integratiefase terug te komen en van invloed te zijn op het succes van de integratiefase. Dit gold onder meer voor de integratie van het werk rondom seksueel geweld en seksegerichte vervolging. Vanaf 1986 werd het onderwerp rijp bevonden voor integratie volgens de consultants van Vrouwenwerk.²²⁹ De integratie van het differentiatiegebied kreeg in deze relatief vroege fase van integratie al te maken met weerstand, viel te lezen in een evaluatie van tien jaar Vrouwenwerk in 1991:

‘De consulent kreeg daar een harde dobber aan en het werk bestond vanaf dat moment grotendeels uit het eindeloos aankloppen aan deuren van mensen met meer bevoegdheden. Dankzij grote inspanningen van de betreffende consulente en langdurige aparte financiering voor het werkgebied van seksegerichte vervolging, is ondanks alles de integratie in de organisatie van dit werkonderdeel het verst gevorderd.’²³⁰

In de documentatie van het bureau wordt louter ingegaan op de evaluatie, procedurele richtlijnen en een organisatievoorstel. Waarom de integratie van het bureau moeizaam verliep of waarom er weerstand was vanuit de organisatie, wordt niet duidelijk uit de documentatie. Een aantal verklaringen lijkt aannemelijk, waarbij ik onderscheid maak tussen organisatorische en inhoudelijke verklaringen. Ten eerste leek het probleem op bestuurlijk niveau te liggen. Het gat dat het management

---

²²⁷ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Stafrapport ‘Op weg naar kwaliteitsverbetering’*.

²²⁸ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Een evaluatie van tien jaar Vrouwenwerk*.

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ Ibidem.

liet vallen en het eindeloos aankloppen bij deuren van mensen met meer bevoegdheden, suggereert een beperkte medewerking van bestuurders.²³¹ Het is mogelijk dat de opstelling van het bestuur te maken had met mismanagement of een gefragmenteerde machtsstructuur. Tevens is het mogelijk dat het bestuur haar rol binnen het integratieproces niet wilde inzien of accepteren. Indien de meest invloedrijke figuren binnen de organisatie het integratieproces niet ondersteunen, is de kans kleiner dat het proces succesvol verloopt. Dat de integratie van het bureau Vrouwenwerk onderdeel uitmaakte van een strafrapport over kwaliteitsverbetering, duidde er tevens op dat zich binnen de organisatie meer onderliggende problemen afspeelden.²³² Ook kan het wegvallen van leiderschapsfiguren ervoor gezorgd hebben dat de integratie van het bureau minder succesvol verliep dan gehoopt. Marijke Meijer had in het tienjarig bestaan van Vrouwenwerk een doorlopende, cruciale en leidende rol binnen het bureau. Ze was de oprichtster van het bureau en stond op cruciale momenten in de schijnwerpers, zoals bij de conferentie te Soesterberg en de *World Women's Conference* in Nairobi in 1985. In haar autobiografie schreef ze in 1987 echter een andere kant op te willen:

*'In de loop van 1987 besloot ik dat ik op termijn wilde overstappen naar het bedrijfsleven. Alleen, ik wist nog niet hoe ik dat zou gaan aanpakken. Ik had (nog) niets op mijn cv staan waarmee in die stap kon gaan maken. Ook was het in de jaren tachtig niet zo gemakkelijk om aan een andere baan te komen.'*²³³

Hoewel ze tot en met de integratie van het bureau werkzaam bleef voor Vrouwenwerk en de VVN, kan de verschuiving in haar ambities effect hebben gehad op de invloed en mate van impact die het bureau destijds had tijdens de integratiefase. De tamelijk commerciële benadering van de doelgroep in het organisatievoorstel voor integratie van het Vrouwenwerk, kan daarentegen wel ontstaan zijn vanuit de verschuiving in de ambities van Marijke Meijer.²³⁴ Als laatste noemde Roswitha Weiler, senior beleidsmedewerker bij de VVN, ook de invloed van de persoonlijke relaties tussen verschillende consultants. Marijke Meijer bouwde begin jaren negentig voort op de integratiekant van het Vrouwenwerk, terwijl consultant Nans Schilders zich voornamelijk bezighield met de asielkant. Er was geen echte synergie in de visie en aanpak. Hierdoor lijkt de fragmentatie binnen het Vrouwenwerk van invloed te zijn geweest op het succes van de integratiefase.²³⁵

De inhoudelijke verklaringen hebben overwegend betrekking tot prioriteitstelling. Ten eerste kan de opstelling van het bureau zelf van invloed zijn geweest. In de afgelopen tien jaar had het bureau Vrouwenwerk zich ontwikkeld tot een vaste en zelfstandige functie binnen het vluchtelingenwerk.²³⁶

---

²³¹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Een evaluatie van tien jaar Vrouwenwerk*.

²³² NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Stafrapport 'Op weg naar kwaliteitsverbetering'*.

²³³ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 185.

²³⁴ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Eindtermen integratie vrouwenwerk*.

²³⁵ Deze verklaring is besproken in correspondentie met Roswitha Weiler, senior beleidsmedewerker bij de VVN. Zij was onder meer vanaf 1984 betrokken bij de projectgroep 'Seksueel Geweld' en later consultant binnen de afdeling CAOI.

²³⁶ Meijer, *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, 137.

Het bureau was zodanig op zichzelf komen te staan, waardoor het missen van een sterke connectie met het werk en de missie van de VVN als organisatie het integratieproces bemoeilijkte. Bovendien had het bureau in de jaren daarvoor grote successen geboekt, waardoor het werk grotendeels “geslaagd” was. In de procedurele richtlijnen voor integratie die het bureau opgesteld had, werden dermate veel voorwaarden gesteld waardoor het mogelijk was dat de organisatie dit heeft ervaren als overdreven richtlijnen voor hervorming en het teveel opeisen van de aandacht. Ten tweede dienden andere problemen zich aan, waardoor het vrouwvriendelijker maken van de organisatie begin jaren negentig niet langer de prioriteit kreeg. Zo schreef Vosters in haar masterscriptie dat de Vreemdelingenwet in de periode van 1990 tot 1999 maar liefst 25 keer werd gewijzigd, waarbij al deze wijzingen gericht waren op de verscherping van het asielbeleid.²³⁷ Bovendien werd zowel in de publicatie van senior beleidsmedewerkers van de VVN, Weiler en Wijnkoop, als in het werk van Vosters de introductie van de nieuwe Regeling Opvang Asielzoekers (ROA) in 1987 benadrukt, waardoor er op korte termijn veel lokale vluchtelingenwerkgroepen moesten komen.²³⁸ De urgentie van andere problemen kan er voor gezorgd hebben dat de integratie van Vrouwenwerk op de achtergrond raakte.

De moeizame integratie leek op vrijwel ieder differentiatiegebied van toepassing. Dit bleek onder meer uit het deel van de evaluatie dat betrekking had tot het werkgelegenheidswerkonderdeel:

‘De pogingen van de integratie van het vierde werkgebied, werkgelegenheid voor vrouwelijke vluchtelingen, is meer dan vier jaar lang een drama geweest. Ondanks het aantonen van harde cijfer deed de organisatie weinig om haar beleid bij te stellen, waarmee de organisatie inging tegen haar eigen uitgangspunten dat alle klanten van VluchtelingenWerk gelijkelijk moeten kunnen profiteren van de diensten van de organisatie, of het nu mannen, vrouwen of kinderen zijn.’²³⁹

Een uitzondering vormde de integratie van het zelforganisatieonderdeel.²⁴⁰ Dit kwam mede door het samenwerkingsverband tussen de VON-vrouwenraad en de VVN. Het trainende aspect dat eerder werd uitgevoerd door het bureau Vrouwenwerk werd opgeheven binnen de VVN en overgedragen aan de VON-vrouwenraad waardoor integratie van het zelforganisatieaspect niet meer aan de orde was.²⁴¹ Een reden voor de overdracht van dit werkonderdeel kan betrekking gehad hebben tot de doelgroep. Het onderscheid tussen migranten- en vluchtelingenvrouwen vertroebelde tijdens het ondersteunen van zelforganisaties, waardoor de opheffing van dit werkonderdeel te maken kan hebben gehad met het feit dat de VVN zich nadrukkelijk richtte op vluchtelingen, en niet op migranten.

---

²³⁷ Vosters, *VluchtelingenWerk Nederland: Een studie over 35 jaar beleidsbeïnvloeding*, 25-47.

²³⁸ Weiler en Wijnkoop, 'Jullie hebben de klok, wij hebben de tijd', 81-109; Vosters, *VluchtelingenWerk Nederland: Een studie over 35 jaar beleidsbeïnvloeding*, 32-43.

²³⁹ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1132, *Een evaluatie van tien jaar Vrouwenwerk*.

²⁴⁰ Ibidem.

²⁴¹ Ibidem.

4.3 – Conclusies

Op de vraag *hoe* de VVN in de integratiefase van Vrouwenwerk probeerde invloed uit te oefenen op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen, valt te concluderen dat de organisatie door de integratie van het bureau probeerde de VVN in zijn geheel vrouwvriendelijker te maken. Opvallend is dat de werkzaamheden van de integratiefase voornamelijk gericht waren op hervormingen in de organisatie zelf, terwijl in de differentiatiefase vrijwel alle pijlen gericht werden op externe doelen. Door procedurele richtlijnen te formuleren voor de integratie van Vrouwenwerk waarbij op ieder niveau de aanwezigheid van vluchtelingenvrouwen werd erkend, werd getracht de organisatie inclusiever te maken. Vrouwenwerk introduceerde concepten voor trajecten en categorieën, waarbij de doelgroep onder meer in marktsegmenten werd onderverdeeld. Deze benadering van de doelgroep was in lijn met de professionalisering die de VVN in de jaren negentig nastreefde.

Op de vraag *of* het vrouwenproject een succes werd in de integratiefase, lijkt het antwoord ‘nee’. Dit is een opvallende uitkomst, omdat de voorgaande fases wel succesvol waren. Het werken met vluchtelingenvrouwen was in de eerdere fases verkend en ontwikkeld, maar met de resultaten die tijdens voorgaande activiteiten geboekt waren werd weinig gedaan. Bovendien was de volledige integratiefase gericht op het vrouwvriendelijker maken van de VVN in zijn geheel, maar werd dit doel niet behaald in het geformuleerde tijdspad van 1 januari 1991 tot en met 1 januari 1993. In het kader van de vraag *waarom* het vrouwenproject in de integratiefase niet of minder succesvol was, zijn organisatorische en inhoudelijke verklaringen besproken. Voor een groot deel van deze verklaringen is geen grondig bewijs gevonden in de documentatie van het bureau. Toch lijken twee verklaringen het meest aannemelijk. De beperkte medewerking van het management en bestuur van de VVN lijkt een gevolg van de houding van het bureau zelf. Door de jaren heen was het bureau Vrouwenwerk vrijwel volledig op zichzelf komen te staan. Binnen het bureau speelde feministisch gedachtegoed een belangrijke rol, waardoor alle werkzaamheden nadrukkelijk gericht waren op het creëren van gelijkheid en gerechtigheid voor vluchtelingenvrouwen. In het opstellen van procedurele richtlijnen voor de integratie van het bureau is dit streven zodanig centraal komen te staan, waardoor aansluiting met het algemene werk van de VVN niet voldoende gevonden werd. Hierbij kwam kijken dat andere problemen zich aandienen die de hele vluchtelingenpopulatie en het werk van de VVN op grote schaal raakten, waardoor het vrouwvriendelijker maken van de organisatie niet langer de prioriteit kreeg. Deze combinatie lijkt ervoor gezorgd te hebben dat de integratie van het bureau Vrouwenwerk in de integratiefase moeizaam is verlopen en niet succesvol heeft uitgepakt. Doordat mijn onderzoek stopt bij de beginjaren van de jaren negentig, is het niet mogelijk om een uitspraak te doen over het succes op langere termijn.

Doordat de integratiefase hoofdzakelijk gericht was op interne hervormingen, speelden externe factoren en actoren een beperkte rol binnen deze fase. Er is echter één factor die een overduidelijke rol heeft gespeeld. Het interne *beleid* bestaande uit het rapport “Op weg naar kwaliteitsverbetering”, de procedurele richtlijnen voor de integratie van het bureau en de operationalisering van concepten voor

trajecten en categorieën zijn van grote invloed geweest op de integratiefase. Ditzelfde geldt voor het externe *beleid* van de overheid, in het specifiek de ontwikkelingen rondom het Vreemdelingenbeleid, waardoor externe doelstellingen meer de prioriteit kregen dan interne doelstellingen. Dit had verlies van *draagvlak* voor het vrouwvriendelijker maken van de VVN tot gevolg. Hoewel ambtenaren en politici een belangrijke rol speelden in de totstandkoming van beleid, is er geen specifieke invloed toe te wijzen aan deze actoren. Dit is anders voor *betaalde krachten en vrijwilligers* die door de focus op interne hervormingen een belangrijke rol hebben vervuld binnen de integratiefase. Dit geldt voornamelijk voor het bestuur en het management van de VVN en de consultants en vrijwilligers van het bureau Vrouwenwerk.

Tabel 7 Factoren die van invloed waren op het werk en succes van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

(Publiek) draagvlak
Beleid

Tabel 8 Actoren die van invloed waren op het werk en succes van de VVN met betrekking tot vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig

Betaalde krachten en vrijwilligers

Hoofdstuk 5 - Conclusie

In dit onderzoek is de invloed van de Vereniging VluchtelingenWerk Nederland op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen in de jaren tachtig onderzocht. Aan de hand van documentatie van de organisatie zelf, is het werk en succes van het bureau Vrouwenwerk nader geanalyseerd. Gebleken is dat het werk van het bureau op was te delen in drie fases: de pioniersfase, de differentiatiefase en de integratiefase. In iedere fase hebben andere werkzaamheden centraal gestaan, waardoor niet in iedere fase dezelfde factoren en actoren van invloed zijn geweest. Bovendien bleek er minder dan verwacht sprake van een symbiotische relatie tussen werkzaamheden uit de verschillende fases. Dit onderzoek heeft een specifieke en gedetailleerde weergave opgeleverd van hoe een belangenorganisatie voor vluchtelingen zich manoeuvreerde in het cross-culturele en interdisciplinaire werkveld en het vluchtelingenvrouwenvraagstuk mondiaal op de kaart zette. De uitkomsten van dit onderzoek bevestigen enerzijds eerdere bevindingen uit het historiografisch debat, maar staan anderzijds haaks op een aantal eerder geformuleerde conclusies.

De invloed van belangenorganisaties is onderzocht door historici Ten Doesschate en Walaardt.²⁴² Ten Doesschate concentreerde zich hierbij op de periode 1968-1982 en concludeerde dat het ontbreken van samenwerkingsverbanden tussen NGO's van invloed moet zijn geweest op de impact die NGO's destijds hadden.²⁴³ Naar aanleiding van mijn onderzoek valt te concluderen dat dit in daaropvolgende jaren veranderde, hoofdzakelijk doordat de Vereniging Voor Vluchtelingen en de Nederlandse Stichting Vluchtelingenwerk hun krachten bundelden. De collectieve lobby en belangenbehartiging die vervolgens ontstond vanuit de VVN en de samenwerkingen die in de daaropvolgende jaren ontstonden tussen lokale, nationale en internationale organisaties, hieven deze beperking op. Ook Walaardt heeft de rol van belangenorganisaties in de periode 1945-1994 onderzocht en concludeerde dat de aanwezigheid van lobbygroepen van invloed moet zijn geweest op individuele asielprocedures.²⁴⁴ Hoewel in mijn onderzoek naar voren kwam dat Vrouwenwerk zich hoofdzakelijk bezighield met een collectieve lobby en de beïnvloeding van beleid, is gebleken dat het bureau op andere terreinen, zoals hulpverlening, werkgelegenheid en zelforganisatievorming, wel op individueel niveau impact had. Dit leidt tot de conclusie dat het bureau Vrouwenwerk in haar meer dan tienjarig bestaan zowel op collectief als individueel niveau invloed uitoefende op de (rechts)positie van vluchtelingenvrouwen.

In het werk van het bureau Vrouwenwerk is grotendeels een *inside lobby*-strategie gehanteerd.²⁴⁵ Het werk van het bureau was overwegend gebaseerd op verkrijgen van toegang tot beleidsmakers om de rechtspositie van vluchtelingenvrouwen te versterken. Het onder de aandacht brengen van de status van vluchtelingenvrouwen en seksegerichte vervolging vond onder meer plaats

---

²⁴² Ten Doeschate, *Asielbeleid en belangen*; Walaardt, *Geruisloos inwilligen*.

²⁴³ Ten Doeschate, *Asielbeleid en belangen*.

²⁴⁴ Walaardt, *Geruisloos inwilligen*.

²⁴⁵ Weiler en Brändli, 'Inside vs. Outside Lobbying', 745-766.

door uitgebreide en rechtsmatige onderzoeken te publiceren. Dit leidde tot de ontwikkeling van deskundig aanzien waardoor toegang tot autoriteiten werd verkregen.²⁴⁶ Het feit dat het bureau zich bezighield met een kwetsbare groep, te noemen vluchtelingenvrouwen, zorgde bovendien voor de ontwikkeling van moreel aanzien.²⁴⁷ Waar historici Walaardt en Vosters concludeerden dat de VVN en andere belangenbehartigers voornamelijk bezig waren met het mobiliseren van het publiek, en dus gebruik maakten van een *outside lobby*-strategie, was dit bij het bureau Vrouwenwerk niet het geval.²⁴⁸ Terwijl de VVN bij andere kwesties gebruik maakte van publiekscampagnes, werden de specifieke verhalen van vluchtelingenvrouwen op de achtergrond gehouden door de gevoeligheid van de kwestie. Bovendien is mijn perceptie dat het lobbywerk van het bureau voornamelijk op deskundig niveau plaatsvond, doordat de organisatie wilde voorkomen dat publiciteit en campagnes leidden tot incidentele doorbraken, terwijl het bureau juist de principiëlere discussie over de relatie van vrouwenonderdrukking en de status van vluchtelingen wilde voeren. De Nederlandse overheid stond open voor deze principiëlere discussies, doordat het bureau Vrouwenwerk werk verrichtte waar de overheid niet toe in staat was of niet de verantwoordelijk voor wilde nemen. Door de gedeelde urgentie ontstond een symbiotische relatie tussen het bureau Vrouwenwerk en de Nederlandse overheid.

Uit mijn onderzoek is gebleken dat draagvlak in iedere fase een cruciale rol heeft gespeeld. Om resultaten te kunnen boeken was draagvlak op verschillende niveaus noodzakelijk, zoals bij de Nederlandse overheid, het publiek, belangenorganisaties en lobbygroepen, het centrale bestuur van de VVN, vrijwilligers en betaalde krachten. Gebleken is dat het draagvlak bij de Nederlandse overheid en bij andere belangenorganisaties en lobbygroepen voornamelijk werd verkregen door deskundigheid. De conferentie te Soesterberg en de *World Women's Conference* te Nairobi in 1985 - waarbij de status van vluchtelingenvrouwen en seksueel geweld bespreekbaar werden gemaakt - brachten een transitie teweeg. De stap van het nationale naar het internationale strijdtoneel had grote gevolgen voor het draagvlak, de impact en successen. Zoals eerder opgemerkt, speelde het publieke draagvlak hierbij een beperkte rol. Het draagvlak binnen de organisatie was daarentegen wel evident. De maatschappelijke betrokkenheid in combinatie met feministisch gedachtegoed, maakte dat zowel vrijwilligers als beroepskrachten zich in wilden zetten voor vluchtelingenvrouwen. Hoewel het centrale bestuur van de VVN in de eerste jaren van Vrouwenwerk instemde met het plan voor een vast en zelfstandig bureau, nam het draagvlak in de latere jaren af. Ondanks dat het centrale bestuur opdracht gaf voor de integratie van het bureau in 1991, een plan dat al bij de oprichting van Vrouwenwerk was geformuleerd, was de medewerking van het bestuur beperkt en kregen andere vraagstukken de prioriteit. Hierdoor valt te concluderen dat de mate van draagvlak zowel van positieve als negatieve invloed is geweest.

---

²⁴⁶ Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 189-217.

²⁴⁷ Ibidem.

²⁴⁸ Walaardt, *Geruisloos Inwilligen*, 316; Vosters, *VluchtelingenWerk Nederland: Een studie over 35 jaar beleidsbeïnvloeding*, 73.

Verschillende historici zijn het er over eens dat migranten- en vluchtelingenvrouwen in de afgelopen decennia zijn geportretteerd als anders, kwetsbaar en slachtoffer.²⁴⁹ Uit mijn onderzoek is gebleken dat het bureau Vrouwenwerk een bijdrage leverde aan deze portrettering door voornamelijk in de pioniersfase het zwaartepunt te leggen op de geïsoleerde positie van vluchtelingenvrouwen. De belangrijkste gevolgen van het reduceren van ZMV-vrouwen tot groepen met een achterstand waren volgens antropologe Ghorashi de stigmatiserende, marginaliserende en slachtofferende werking ervan.²⁵⁰ Hoewel deze stelling bevestigd wordt in mijn onderzoek, blijkt uit mijn analyse ook de noodzaak van dit reduceren. Duidelijk is geworden dat het benadrukken van de complexiteit van de vluchtelingenvrouwenkwestie nodig was om draagvlak te creëren bij de personen die beslissingen maakten mede over beleid en financiën. Historica Schrover stelde dat een nadruk op het slachtofferschap, de afhankelijkheid en achterstand het gevolg was van de economische recessie en het krimpende subsidiebeleid.²⁵¹ Dit wordt bevestigd in mijn onderzoek, onder meer doordat in de latere jaren van het bureau geconstateerd werd dat vluchtelingenvrouwen nog weinig hadden kunnen profiteren van het economisch herstel waarna afstand werd gedaan van de nadruk op de geïsoleerde positie en vervolgens meer beroep werd gedaan op de potentie van vluchtelingenvrouwen.

In de inleiding van mijn onderzoek merkte ik op dat het bureau Vrouwenwerk kenmerken vertoonde van een sociale beweging. Geconcludeerd kan worden dat de vier fases die een sociale beweging doormaakt terug zijn te zien in het werk van het bureau.²⁵² Een aantal eerder besproken theorieën komt hierbij samen. In de pioniersfase van het bureau Vrouwenwerk zijn de ontstaansfase en de coalescentiefase van een sociale beweging terug te zien, waarbij het idee van consulent Marijke Meijer uitgewerkt is tot een collectieve missie. De ontwikkeling van draagvlak bleek hierbij cruciaal. De differentiatiefase komt overheen met de bureaucratiseringsfase van een sociale beweging, waarbij de invloed en het succes zichtbaar werden. Hierbij bleek, zoals gezegd, de deskundige en morele autoriteit van het bureau essentieel.²⁵³ In mijn scriptie heb ik de methode van politicoloog Mahony gehanteerd om succes te beoordelen, waarbij succes is gemeten aan de hand van het niet, gedeeltelijk of volledig behalen van de doelstellingen die de organisatie zelf geformuleerd heeft.²⁵⁴ In de pioniersfase van het bureau formuleerde de organisatie twee doelstellingen:

- 1) *'Het vrouwvriendelijker maken van de VVN.*
- 2) *'Het werken met vluchtelingenvrouwen te verkennen, verder te ontwikkelen, te stimuleren en te ondersteunen.'*²⁵⁵

²⁴⁹ Schrover, 'Migrantenvrouwen in de slachtofferrol', 69-90; Ghorashi, 'Culturalisering van de emancipatie van migrantenvrouwen', 42-47; Walaardt, *Geruisloos inwilligen*, 51.

²⁵⁰ Ghorashi, 'Culturalisering van de emancipatie van migrantenvrouwen', 42-47.

²⁵¹ Schrover, 'Migrantenvrouwen in de slachtofferrol', 69-90.

²⁵² Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 189-217.

²⁵³ Christiansen, 'Four Stages of Social Movements', 1-7.

²⁵⁴ Mahoney, 'Lobbying success in the United States and the European Union', 35-56.

²⁵⁵ NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1141, *Jaarverslag vrouwenproject 1980/1981*.

Te concluderen valt dat de eerste doelstelling niet behaald is en de tweede doelstelling wel, waardoor het werk van het bureau Vrouwenwerk gedeeltelijk succesvol was. In de integratiefase van het bureau Vrouwenwerk zijn kenmerken van de aftakelingsfase van een sociale beweging terug te zien, waarbij het Vrouwenwerk als zelfstandig bureau werd opgeheven en geïntegreerd werd in het werk van de VVN als geheel. De aftakeling van het bureau werd mede veroorzaakt doordat het bureau zich op terreinen ging begeven waar al organisaties voor waren, zoals zelforganisatie en werkgelegenheid, nadat grote successen waren geboekt met betrekking tot de rechtspositie van vluchtelingenvrouwen. Ook speelden de hervormingen binnen de VVN en het aandienen van andere vraagstukken een rol. De constatering dat het bureau Vrouwenwerk overeenkomsten vertoonde met een sociale beweging, verklaart waarom het bureau na een succesvolle periode toch werd opgeheven.

In mijn onderzoek is de invloed van de VVN met betrekking tot de (rechts)positie nadrukkelijk onderzocht vanuit het perspectief van de organisatie zelf. De interactie met derden, zoals belangenorganisaties, lobbygroepen, de media en overheidsinstanties, speelde een evidente rol. Voornamelijk uit de analyse van de differentiatiefase is gebleken dat het bureau Vrouwenwerk erin geslaagd is om de status van vluchtelingenvrouwen, seksegerichte vervolging en seksueel geweld op regionaal, nationaal en mondiaal niveau aan de orde te stellen en in de beroepspraktijk te ontwikkelen. Of eenzelfde conclusie getrokken kan worden vanuit een ander perspectief, bijvoorbeeld vanuit de optiek van de overheid, is een interessante kwestie. Deze vraag heeft dan ook vervolgonderzoek.

Bronnenlijst

Nationaal Archief, Den Haag, Vereniging Vluchtelingenwerk Nederland, nummer toegang 2.19.152:

Inv.nr. 936 *Concepten van teksten van instructies voor de opvang van vrouwelijke vluchtelingen, met daarbij gevoegde documentatie over gronden voor asielaanvragen, 1988-1991.*

Inv.nr. 1116 *Correspondentie van de VW-staf met Vrouwenwerk van de CAO, 1986-1991.*

Inv.nr. 1119 *Archiefstukken van het Vrouwenproject, met dwarsverbanden in de secties, op dossier geordend, 1980.*

Inv.nr. 1120 *Werkplannen en jaarverslagen, 1980-1990.*

Inv.nr. 1132 *Stukken betreffende een voorstel tot integratie van Vrouwenwerk in Vluchtelingenwerk, 1991-1992.*

Inv.nr. 1134 *Stukken betreffende de viering van een Decade on Women van de UNHCR, 1980.*

Inv.nr. 1139 *Correspondentie met het Network on Refugee Women, 1985-1986.*

Inv.nr. 1141 *Jaarverslagen van het vrouwenproject en van het project seksueel geweld tegen vrouwelijke vluchtelingen, 1981-1987.*

Inv.nr. 1145 *Documentatie van consulenten voor de training van buitenlandse vrouwen. 1975-1989*

Inv.nr. 1147 *Documentatie voor een dossier "werken met buitenlandse vrouwen: inhoudelijk, methodiek". 1982-1989*

Inv.nr. 1149 *Stukken betreffende een kadertraining voor het vrouwenwerk door de CAO, 1989.*

Inv.nr. 1163 *Stukken betreffende een voorlichtingsdag werkgelegenheid vrouwelijke vluchtelingen in samenwerking met het bureau Emplooi in februari 1990, 1990.*

Inv.nr. 1164 *Stukken betreffende participatie in vergaderingen van het bureau Emplooi e.a. 1989-1990*

Inv.nr. 1262 *Stukken betreffende Marijke Meijer 1980, 1989, 1992-1996.*

Het Parool, 'Grens open voor verkrachte vrouw', 25-05-1985.

De Waarheid, 'Vervolgde op basis van sekse is ook vluchteling', 28-05-1985.

Nederlands Dagblad, 'Vervolgde op basis van sekse is ook vluchteling', 29-05-1985.

Literatuurlijst

Literatuur

- Bekkers, R., *Giving and Volunteering in the Netherlands: Sociological and Psychological Perspectives* (Utrecht 2004).
- Bekkers, R., en I. Mersiyanova, (eds.), 'Public, government, and business sector perceptions of and trust in volunteers and associations', In: D.H. Smith en R.A. Stebbins, (eds.), *Palgrave Research Handbook on Volunteering and Nonprofit Associations* (2014) 1186-1209.
- Benford, R., en D. Snow, 'Framing processes and social movements: An overview and assessment', *Annual Review of Sociology* 26 (2000) 11–39.
- Boeien, J. van, en F. Heijster, *Vrouwen in Somalië: het laatste dat een vrouw doet is vluchten*, VluchtelingenWerk Nederland (Amsterdam 1991).
- Botman, M., N. Jouwe en G. Wekker (eds.), *Caleidoscopische visies: De zwarte, migranten en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland* (Amsterdam 2001).
- Christiansen, J., 'Four Stages of Social Movements', *EBSCO Research Starters* (2009) 1-7.
- Crawley, H., 'Gender, persecution and the concept of politics in the asylum determination process', *Forced Migration Review* 9 (*Gender and Displacement*) (2000) 17-20.
- Doeschate, J. ten, *Asielbeleid en belangen. Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van vluchtelingen in de jaren 1968-1982* (Hilversum 1993).
- Donk, W. van de, D. Broeders en F. Hoefnagel (eds.), *Trends in het medialandschap, vier verkenningen* (Amsterdam 2005).
- Eijl, C. van, 'Migranten in Nederland, 1948-2000: Een kwantitatieve analyse van sekseverschillen', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 6 nr. 2 (2009) 3-33.
- Einolf, C., en S. Chambré, 'Who volunteers? Constructing a hybrid theory', *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing* 16 (2011) 298–310.
- Eisenberg, N., en P. Miller (eds.), 'The Role of Sympathy and Altruistic Personality Traits in Helping: A Re-examination', *Journal of Personality* Vol. 57, Issue 1 (1989) 41-67.
- Gamson, W., en G. Wolfsfeld, 'Movements and media as Interacting Systems', *The Annals of the American Academy* (1993) 114-12
- Ghorashi, H., 'Culturalisering van de emancipatie van migrantenvrouwen', *Krisis* Vol. 3 (2006) 42-47.

- Ghorashi, H., 'From absolute invisibility to extreme visibility: emancipation trajectory of migrant women in the Netherlands', *Feminist Review* No. 94 (2010) 75-92.
- Klüver, H., 'The contextual nature of lobbying: Explaining lobbying success in the European Union', *European Union Politics* 12(4) (2011) 483–506.
- Lucassen, J., en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders: immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1995).
- Lucassen, L., en J. Lucassen, *Winnaars en verliezers: een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie* (Amsterdam 2011).
- Macklin, A., 'Refugee women and the imperative of categories', *Human Rights Quarterly* 17:2 (1995) 213-277.
- Mahoney, C., 'Lobbying success in the United States and the European Union', *Journal of Public Policy* 27(1) (2007) 35–56.
- Meijer, M., *Vluchtelingenvrouwen: een vluchtschrift over vrouwen daar en hier*, Vrouwenproject Vluchtelingenwerk (Amsterdam 1981) 14-16, In: NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936.
- Meijer, M., 'Vrouwenonderdrukking en de status van vluchteling', *Nemesis* 1(1984)6 (1984), In: NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936, 269-274.
- Meijer, M., *Vrouwenonderdrukking en seksueel geweld in relatie tot vluchtelingschap*, *Vluchtelingenwerk Nederland* (1984), In: NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 936.
- Meijer, M., *Eigen wijsje, over het leven van Marijke Meijer*, In: NL-HaNA, Vluchtelingenwerk, 2.19.152, inv.nr. 1262.
- Rijkschroef, R., en J. Duyvendak, 'De omstrede betekenis van zelforganisaties', *Sociologische Gids* Jaargang 51 (2004) 18-35.
- Roggeband, C., 'The Victim-Agent Dilemma: How Migrant Women's Organizations in the Netherlands Deal with a Contradictory Policy Frame', *Journal of Women in Culture and Society* Vol. 35, No. 4 (2010) 943-967.
- Schrover, M., T. Vosters en I. Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance (1860s until Present): Introduction to a Special Issue', *Journal of Migration History* 5(2) (2019) 189-217.

- Schrover, M., en R. Penninx, *Bastion of bindmiddel? De organisatie van migranten in historisch perspectief* (Amsterdam 2001).
- Schrover, M., en F. Vermeulen, 'Immigrant Organizations', *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 31, No. 5 (2005) 823-832.
- Schrover, M., 'Verschillen die verschil maken. Inleiding op het themanummer over gender, migratie en overheidsbeleid in Nederland en België in de periode 1945-2005', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 5-1 (2008) 3-22.
- Schrover, M., en E. Yeo (eds.), *Gender, migration and the public sphere 1850-2005* (New York 2010).
- Schrover, M., 'Why make a difference? Migration policy and making differences between migrant men and women (The Netherlands 1945-2005)', In: M. Schrover en E. Yeo (eds.), *Gender, Migration, and the Public Sphere, 1850-2005* (New York 2010) 76-96.
- Schrover, M., en D. Moloney, *Gender, migration and categorisation: Making distinctions between migrants in Western countries (1900) 1945-2010* (Amsterdam 2013).
- Schrover, M., 'Multiculturalism, dependent residence status and honour killings: explaining current Dutch intolerance towards ethnic minorities from a gender perspective (1960-2000)', In: M. Schrover en D. Moloney (eds.), *Gender, Migration and categorisation: Making distinctions between migrants in Western countries (1900) 1945-2010* (Amsterdam 2013) 231-254.
- Schrover, M., 'Feminization and problematization of migration: Europe in the nineteenth and twentieth centuries', In: D. Hoerder en A. Kaur (eds.), *Proletarian and gendered mass migrations. A global perspective on continuities and discontinuities from the 19th to the 21st Centuries* (Leiden 2013) 103-131.
- Schrover, M., 'Migrantenvrouwen in de slachtofferrol: Integratiebeleid na 1945 en het terugslageffect', In: L. Coello, J. Dagevos en C. Ruinder (eds.), *Het minderhedenbeleid voorbij, motieven en gevolgen* (Amsterdam 2013) 69-90.
- Schrover, M., 'Dutch Migration History: Looking Back and Moving Forward', *Tijdschrift voor economische en sociale geschiedenis* Vol. 11, No. 2 (2014) 199-218.
- Schrover, M., 'Feminationalisme en hoe vrouwen belangrijk worden in het maatschappelijk debat over migratie en integratie', *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History* 17(1) (2020) 97-122.
- VluchtelingenWerk, *Seksueel geweld, "je hebt haast geen toekomst meer"* (Amsterdam 1987).

- Vosters, T., *VluchtelingenWerk Nederland: Een studie over 35 jaar beleidsbeïnvloeding*, Masterscriptie Universiteit Leiden (Leiden 2014).
- Weiler, R., en M. Wijnkoop, 'Jullie hebben de klok, wij hebben de tijd. 60 jaar vluchtelingenbescherming en de Nederlandse praktijk', In: A. Terlouw en K. Zwaan (eds.), *Tijd en asiel. 60 jaar Vluchtelingenverdrag* (Nijmegen 2011) 81-109.
- Weiler, F., en M. Brändli, 'Inside vs. Outside Lobbying: How the Institutional Framework Shapes the Lobbying Behavior of Interest Groups', *European Journal of Political Research* 54 (2015) 745-766.
- Wetten, J. van, en C. Bijleveld (eds.), 'Female asylum-Seekers in the Netherlands. An empirical study', *International Migration* 39: 3 (2001) 86-98.
- Walaardt, T., *Geruisloos inwilligen: Argumentatie en speelruimte in de Nederlandse asielprocedure, 1945-1994* (Hilversum 2012).
- Wiepking, P., R. Bekkers en U. Osili, 'Examining the association of religious context with giving to non-profit organizations', *European Sociological Review* 30:5 (2014) 640-654.

Webpagina's

Atria, *De tweede feministische golf*

[<https://atria.nl/nieuws-publicaties/feminisme/feminisme-20e-eeuw/de-tweede-feministische-golf/>] (Laatst geraadpleegd: 1-9-2020).

Wettenbank, *Verdrag betreffende de status van vluchtelingen, Genève, 28-07-1951*

[<https://wetten.overheid.nl/BWBV0001002/1956-08-01>] (Laatst geraadpleegd: 03-08-2020).

VluchtelingenWerk Nederland, *Missie en Visie*

[<https://www.vluchtelingenwerk.nl/over-ons/missie-en-visie>] (Laatst geraadpleegd: 29-6-2020).